

A korrupció mint jelenség: elmélet és oroszországi gyakorlat

Kofi Annan, az ENSZ főtitkára, azon az ülésen, amelyet a Közgyűlés az ENSZ korrupció-ellenes egyezményének elfogadása alkalmából rendezett, a korrupciót olyan „társadalmi pestisjárványhoz” hasonlította, melytől minden jelenlegi társadalom szenved: „A korrupció gyengíti a demokráciát és a jogrendet, ennek eredményeképpen pedig sérülnek az emberi jogok, eltorzulnak a piac mechanizmusai, romlik az emberek életminősége, terjed a szervezett bűnözés, a terrorizmus, és a nemzetközi biztonságot fenyegető egyéb tényezők. Ez a különösen veszélyes jelenség minden országban tetten érhető – a nagy országokban épp úgy, mint a kicsikben, a gazdagokban épp úgy, mint a szegényekben [...]”¹ A Világbank értékelése szerint a világszervezetnek a korrupció miatt elszenvedett vesztesége évente 80 milliárd dollárra rúg.² Ez a becslés nem tartalmazza azokat a közvetett károkat, amelyek minden valószínűség szerint meghaladják az említett összeget.

A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap megvizsgálta 69 ország 3000 olyan cégének tevékenységét, melyek számára a két szervezet hiteleket nyújtott. Kiderült, hogy a vizsgálat tárgyát képező cégek 40 százaléka nem rendeltetésük szerint használja fel ezeket a pénzforrásokat. A médiában megjelenő híradásoknak megfelelően ezeknek a tőkéknek a nagy része, felelős hivatalokat betöltő személyek közreműködésével és különböző pénzügyi ügyeskedések eredményeképpen az említettek személyes bankszámláira kerül, különféle külföldi illetőségű bankokba. Arról, hogy ez Oroszországban is előfordul, a hazai média számos híradásából értesülhettünk.³

A Világbank szakértői a korrupciót a modern világ egyik legfőbb gazdasági problémájának tartják. Adataik szerint az egész világot tekintetbe véve a vállalatok 40 százaléka kénytelen megvesztegetési pénzeket fizetni. A fejlett országokban ez az arány 15 százalék, az ázsiai országok esetében 30 százalék, a FÁK államaiban pedig 60 százalék.⁴

A korrupció veszélyességét, a korrupció elleni fellépés szükségességét Oroszországban is elismerik. Abban az elnöki üzenetben, melyet az Orosz Föderáció elnöke 2006-ban a Föderációs Gyűlésnek eljuttatott, a következő mondat hangzott el: „[...] vállalt erőfeszítéseink ellenére mind ez ideig nem sikerült elhárítani fejlődésünk útból az egyik legko-

molyabb akadályt – a korrupciót.” Amikor Vlagyimir Putyintól az utolsó sajtótájékoztatón – melyet az ország elnökeként tartott – megkérdezték, mi az, amit nem sikerült elérnie, melyik probléma maradt megoldatlanul, gondolkodás nélkül azt felelte: „a korrupció”.

Történelmi áttekintés

A korrupció jelensége hosszú évezredek óta létezik. Plutarkhosz Nagy Sándor apjának, az i.e. 359-től 336-ig uralkodó II. Philipposz makedón királynak tulajdonítja a következő szólás eredetét: „Nincs a világon olyan magas várfal, amelyen egy arannyal felmálházott szamár át ne jutna.”⁵ Az államigazgatási rendszerben felbukkanó korrupciót megemlítő első dokumentumok, amelyek az államiság legkorábbi emlékeit tartalmazó ókori babiloni levéltárakban megmaradtak, az i.e. XXIV. század második feléből származnak. A sumérok és sémiták idejében Urukagina, Lagas királya (ókori városállam Sumerben, a mai Irak területén), azzal a céllal vezetett be államigazgatási reformokat, hogy véget vessen hivatalnokai és bírái visszaéléseinek, csökkentse a papság részére a királyi hivatalnokok által törvénytelenül osztogatott jutalmak mértékét,⁶ rendszerezze és mérsékelje a szertartásokra kifizetett pénzüsségeket.

Az antikvitás hagyatékában meglehetősen nagy tárháza van a korrupcióval foglalkozó anyagoknak. Platón és Arisztotelész, a legnagyobb ókori görög filozófusok műveikben számos helyen utalnak a hatalommal való visszaélés és a vesztegetés bomlasztó, romboló hatására a társadalom gazdasági, politikai és szellemi életében. Arisztotelész *Politika* című művében olyan tényezőként írja le a korrupciót, amely képes, ha nem is a végső pusztulásba, de romlásba dönteni az államot. Arisztotelész munkáinak angol fordításában a kormányzás „helytelen”, „már kivesszett” formáit általában a „corrupt” szóval fejezik ki. A korrupció elleni harcot Arisztotelész az állami stabilitás biztosítása alapfeltételének tekintette: „[...] minden politikai rendszerben elsődleges fontosságú, hogy a törvények megakadályozzák az egyes tisztviselők meggazdagodását [...]”⁷. „Csak azokat a rendszereket tarthatjuk egyértelműen helyesnek, amelyek az általános jólétet tartják szem előtt [...]”⁸.

A középkorban a „korrupció” fogalma mindenekelőtt kanonizált jelentést kapott, mint kísértés, ördögi csábítás. A katolikus teológiában a korrupció a bűn egy megjelenési formája, mivel János apostol szavai szerint: „Aki bűnt cselekszik törvényszegést követ el, mert a bűn törvényszegés.” Ez, ugyanakkor, a kortársak számtalan beszámolójának tanúsága szerint, egyáltalán nem akadályozta meg a katolikus egyházat abban, hogy a középkori Európa korrupciójának központja legyen. A búcsúcédulákkal való kereskedés, az egyházi rangok adásvételének gyakorlata nem csak hogy ellentétben állt az alapvető keresztény vallási tanításokkal, de még a mai értelemben véve is korrupciónak tekinthető.

A középkori Oroszországban korrupcióról először mint „kenőpénzről”, azaz törvénytelen juttatásról esik szó, a XIV. századból származó dvinaai alapítólevélben. Igen sok orosz történeti és irodalmi forrás tanúskodik arról, milyen szélesen elterjedt a korrupció Oroszország területén. A bojárok és más hivatalnokok kapzsisága – melyet tovább erősített az „eltartás” rendszere – egy olyan országban, ahol az alsó néposztályok teljes jogfosztottságban éltek, valóságos nemzeti sorscsapássá vált.

A centralizált államok kialakulása Európában az újkor elején új szakaszt nyitott a korrupció fejlődésében. Az iparosítás nem csak gazdasági fejlődéshez vezetett, hanem a társadalmi elosztás spektrumának kiszélesedéséhez és a hatalmi döntések jelentőségének megnövekedéséhez is. A politikai hatalom egyre inkább „áruvá” vált a folyamatosan növekvő piacon. A győztes burzsoázia aktívan részt vett a magas hivatalokat betöltő személyek korrumpálásában, s néha az állami hivatalok „megvásárlásában” is.

A korrupció problémája a Felvilágosodás vezető személyiségeinek, az Enciklopédia szerzőinek, Jean-Jaques Rousseau-nak, Charles de Montesquieu-nak – de Francis Baconnek és másoknak is – megjelenik a munkáiban. Az ő műveikben a korrupció a társadalom betegségeként, diszfunkcionális működéseként értelmeződik. A természetjog támogatóinak szempontjából a korrupció a természeti és a pozitív törvények között fennálló ellentmondás egyik következménye. Thomas Hobbes ezt írja híres *Leviathán*-jában: „Gyakorta megtörténik, hogy azok, akik vagyonuk nagyságával büszkélkednek, bűnököt követnek el abban reménykedve, hogy a köz Igazságának korrumpálásával mentesülhetnek a büntetéstől, vagy pénzük és egyéb juttatásaik segítségével bocsánatot nyerhetnek.”⁹

A 20. században a korrupció elemzése tovább fejlődött, s a múlt század második felében önálló tudományos kutatási irányzattá vált. Az adott kérdéskörben megjelent legtekintélyesebb nyugati kiadvány (*Political Corruption – A Handbook*. New York, 1989) szerzői megemlítik, hogy a világon az első komolyabb korrupció-kutatások csupán az 1970-es, 1980-as években indultak el.¹⁰ Ezek a kutatások a korrupciót mint univerzális társadalmi jelenséget közelítették meg, amely nemzetközi jelentőséggel bír.

A hidegháború vége és a kapitalizmus restaurációja a szocialista tábor legtöbb országában, akárcsak a globalizációs folyamatok ezt követő intenzív felgyorsulása a világ gazdaságban, új jelleget adtak a korrupció jelenségének. Ma az, hogy a korrupció a világrendre leselkedő globális fenyegetést jelent, s egy az emberiség jövő századi fejlődését érintő kihívások közül, már axiómának számít.

A korrupció jogászok, kriminológusok, szociológusok, közgazdászok, politológusok, filozófusok és történészek vizsgálatának tárgyát képezi. Ez azzal magyarázható, hogy a korrupció összetett jelenség, kiváltó okai bonyolultak, következményeinek megjelenési formái a társadalmi élet minden területén sokrétűek.

A korrupcióra, mint szociális jelenségre mindmáig nem dolgoztak ki univerzális definíciót, még a fogalom általánosan elfogadott jogi meghatározása sem létezik. A szakirodalomban még a „korrupció” terminus etimológiai eredetéről is viták folynak. Általában elfogadottnak tekintik, hogy a „korrupció” szó a latin *corruptio*-ból ered, mely megrontást, megvesztegetést jelent. Korrumpálni valakit (latinul *corrumpere*) azt jelenti: az illető szolgálatait pénzzel vagy más anyagi javakkal megvásárolni. Ugyanakkor több szerző azon a véleményen van, hogy a „korrupció” szó elsődleges jelentése ennél sokkal szélesebb volt. Az I. H. Dvoreckij által összeállított latin-oroszlátótár a fent felsorolt jelentéseken kívül (megrontás és megvesztegetés) még a következőket is felsorolja: „elzúllás, hanyatlás, zúllottság, rossz állapot, alantasság (vélemény vagy nézet esetében)”.¹¹ G. K. Misin más értelmezést javasol, rámutatva, hogy a témában megnyilatkozó szerzők többségének állítása ellenére, a *corruptio* latin terminus két tövel rendelkezik: *cor* (szív, lélek, szellem, értelem) és *ruptum* (tönkretenni, lerombolni, megrontani) Ezért a korrupció lényege nem a megvesztegetés, a közszolgák és más tisztviselők megvásárolhatósága, hanem valamilyen dolog egységének megbontása (dezintegrációja, felbomlasztása, szétzúzása), beleértve az államhatalom szerveit is.¹² Ily módon már a „korrupció” szó etimológiai jelentésszintjét illetően felmerül egy dilemma – megvesztegetést értsünk-e korrupciónak alatt (ez a szűk jelentés), vagy negatív, bomlási folyamatokat magában az államigazgatási mechanizmusban (ez a tágabb értelme).

A korrupció mint társadalmi jelenség alapvető megközelítéseinek vizsgálata során figyelembe kell venni kutatásának interdiszciplináris jellegét. Amint az az elemzésből kitűnik, a társadalomtudományok különböző ágaira jellemző módszerek és kutatói megközelítések erőteljesen befolyásolják az egyes tudományágak által adott meghatározások mibenlétét.

A *politikatudomány* elsősorban olyan faktorként tartja számon a korrupciót, amely deformálja a társadalom politikai szervezetét, akadályozza a demokratikus folyamatokat. A politológusok figyelmére legfőképpen a korrupció olyan formái tarthatnak számot, mint a politikai pártok illegális finanszírozása, a parlamenti visszaélések, a befolyással való üzérkedés, melyek együtt a politikai korrupció szféráját alkotják, amely különbözik a politikai elemeket nem tartalmazó üzleti és hétköznapi korrupciótól. A politikai korrupció hozza létre a kleptokráciát, a tolvajok uralmát (amely a hatalom szerveződésének korrupción alapuló formája), és az ennek megfelelő társadalmi-politikai réteget. A politológusok műveikben általában

arra koncentrálnak, hogy a politikai rendszer egyes konkrét történelmi formáiban miként nyilvánul meg a korrupció.

A korrupció *szociológiai* szempontból a társadalom betegsége, illetve a beteg társadalom által produkált tünet. A korrupció jellemző példája az olyan társadalmi diszfunkciónak, amely egyrészt a társadalomszervezet egyes tagjai individuális céljainak s magának a szervezetnek a céljai között fennálló ellentmondásból, másrészt a társadalom szervezetének formális-logikai lényege s a társadalom természete között fennálló ellentmondásból ered.

A szociológia gyakran úgy tekint a korrupcióra, mint deviáns magatartásformára. A korrupció egyik „kanonikus” definíciója Carl Friedrichnek, a Harvard egyetem professzorának nevéhez fűződik: „A korrupció olyan magatartás, amely megsérti az általánosan elfogadott normákat. Deviáns magatartás, melyet meghatározott motivációk vezetnek, többek között a társadalom rovására szerzett személyes haszon reménye.”¹³ Joseph S. Nye a következőképpen határozza meg a korrupciót: „Olyan magatartás, amelyben valaki, magát jórészt személyes (individuális és családi) anyagi és hatalmi törekvéseknek alárendelve, megsérti a közszereplők iránt támasztott formális követelményeket.”¹⁴

A korrupció társadalmi diszfunkcióként, deviáns magatartási aktusok összességeként való megítélése mellett a szociológiában egyéb megközelítések is helyet kaptak. V. Heveling véleménye szerint például „a korrupció az adott területen uralkodó társadalmi normák és morál tekintetében destruktív rendszere azoknak a társadalmi kapcsolatoknak, amelyeket a hivatali befolyásnak anyagi és/vagy nem anyagi természetű előnyök szerzésére való felhasználása jellemez.”¹⁵ Tehát a korrupcióra úgy tekintenek, mint társadalmi kapcsolatok rendszerére. J. I. Gilinszkij a társadalmi gyakorlat állandóságával jellemezhető társadalmi intézményként határozza meg a korrupciót. Ebben az értelmezésben a korrupciót – mint alrendszer – gyakran sorolják be a társadalom „árnyék-jelenségeinek” rendszerébe. (Ide tartozik az „árnyékgazdaság”, az „árnyékjog”, „árnyék-jogalkalmazás” stb., mely jelenségeket intenzíven elemzi I. Kljamkin, L. Tyimofejev¹⁶ és V. M. Baranov¹⁷.) Így az „árnyékjog” V. M. Baranov szerint „a jogoknak és kötelességeknek az a hivatalos törvények keretein kívül álló összessége, amelyet bizonyos társadalmi viszonyok részesei maguk állapítanak meg és maguk érvényesítenek”.¹⁸ A tudós, a társadalmi élet „árnyékos” oldalát elemezve, amely a korrupciót is magában foglalja, megállapítja: „az árnyék mikro- és makro-szerződések nem pusztán egyszeri kompromisszumok részeivé válnak, hanem egy kiterjedt, folyamatosan működésben lévő társadalmi szabályrendszer elemivé alakulnak. Az állam kijátszása itt általánosan elfogadott normának, a mindennapi kultúra részének tekinthető.”

Tagadhatatlanul sajátos a korrupció meghatározásának úgynevezett „etikai megközelítése”. Ez utóbbit többek között a Transparency International nevű szervezet publikációi képviselik. E megközelítés hívei

szerint a korrupciót, mely a kormányzat rendszerének krízisét okozza, az etikai szabályok hiánya eredményezi. Véleményük szerint ebben az esetben a korrupcióellenes reformok legfőbb eszköze nem más, mint a „*good governance*” bevezetését célzó kormányzati reform, etikai szabályok alkalmazásával az üzleti élet területén és a társadalom más struktúráiban.

A jogtudomány képviselőinek körében heves viták folynak a „korrupció” fogalmának meghatározása ügyében. A külföldi országok büntető törvénykezésének elemzése azt mutatja, hogy a büntető törvénykönyvek a „korrupció” terminust egymástól eltérő tartalommal látják el, és nem használják egyértelműen: korrupció alatt a btk-k a „hagyományos” hivatali visszaélések egyik-másik változatát értik. Ám „eltekintve a korrupciós bűncselekmények adott formáinak törvényhozásban használatos megfogalmazásai különbségétől – írja A. V. Naumov, aki az európai országok törvényhozását vizsgálta összehasonlító módszerrel –, némi leegyszerűsítéssel ezek teljes készletét fel lehet fogni két klasszikus konstrukció variációiként. Ezek a hivatali helyzettel való visszaélés haszonszerzés (illetve bármi egyéb) céljából, másrészt pedig a megvesztegetés (megvesztegetési pénz adása, elfogadása vagy ilyen ügyben való közvetítés).”¹⁹

Oroszországi kriminológusok munkáit elemezve is ugyanezt a képek kapjuk. Ők alapvetően két táborra szakadtak: az egyik a korrupció „szűk értelemben vett” meghatározását pártolja –, mint lefizetés, megvesztegetés (e tábor hívei között találunk olyan jól ismert jogtudósokat, mint A. I. Dolgov, N. F. Kuznyecov, J. M. Antonjan), a másik olyan tudósokból és gyakorlati szakemberekből áll, akik a korrupció „szélesebb” értelmezéséhez ragaszkodnak, amely a haszonszerzésért végzett hivatali visszaélés (ilyenek B. V. Volzsenkin, V. V. Lunejev, Sz. V. Makszimov, G. K. Misin, A. I. Kirpicsnyikov és mások).

A jogtudósok, függetlenül attól, melyik álláspontot képviselik – a szűk vagy széles értelmezést –, mindannyian a hatalom felbomlásában látják a korrupció, mint társadalmi jelenség alapvető okát. A korrupció lényegének szemléletes jellemzését adja A. I. Kirpicsnyikov: „A korrupció a hatalom korróziója. Ahogyan a rozsdá eszi a vasat, úgy rágja szét a korrupció a társadalom erkölcsi alapjait. A korrupció szintje a társadalom sajátos hőmérője, erkölcsi állapotának mutatója, s annak, képes-e az államparátus nem saját, hanem a társadalom érdekeit követve megbirkózni a feladataival. Úgy, ahogyan a fém teherbírását csökkenti a korrózió, a társadalom számára is az ellenálló képesség csökkenését jelenti a korrupció.”²⁰

Az utóbbi időben széles körben elterjedt az a megközelítés, amely a korrupciót mint *gazdasági* jelenséget vizsgálja.²¹ Susan Rose-Ackerman megjegyzi: „a közgazdaságtan hatékony eszköz a korrupció elemzésében. A kulturális különbségek és a morál mind hozzáteszik a maguk apró különbségeit és egyediségeit, ám ahhoz, hogy megértsük, hol érezhető

leginkább a korrupció kísértése, s hol a legerősebb ennek hatása, elengedhetetlen az általános közgazdasági megközelítés.”²²

A közgazdaságtani elméletek közül említésre érdemes a korrupciót státuszbiztosító eszközként beállító elmélet (mely szerint ennek célja a hivatalnok monopolhelyzetének biztosítása, amely elősegíti a megtakarítást), valamint a korrupció „ágens-elmélete”.

Az „ágens-elméletet” először Edward C. Banfield ismertette, aki úgy vélte: a korrupció akkor válik lehetségessé, amikor a gazdasági szereplők (ágensek) három típusa van jelen: a meghatalmazott, a meghatalmazó, és egy harmadik személy, akinek bevételei és veszteségei a meghatalmazottól függenek. A meghatalmazott addig a színtig korrumpálható, ameddig a korrupció ténye elhallgatható a meghatalmazó előtt. Akkor válik valójában korrupttá, amikor, megsértve a törvényt, a meghatalmazó érdekeit alárendeli a sajátjának.

Azok, akik a korrupciót mint státuszbiztosító eszközt kutatják, ezt a jelenséget beállítják egy, a liberális metodológia alapján képzett sorba, azt bizonygatva, hogy a korrupcióban érdekelt felek arra törekednek, hogy korlátozott források esetén megtalálják az optimális eszközt saját érdekeik érvényesítésére. E kutatók (Gary S. Becker, Robert W. Vishny, Francis T. Lui, Paolo Mauro, Susan Rose-Ackerman, Vito Tanzi, Andrei Schleifer és mások) szerint a korrupció – a megtakarítás optimalizálásának racionális módja.

Ez az álláspont igen szélesen elterjedt az oroszországi közgazdaság-tudományban. N. Epifanova például ezt írja „A korrupció kutatása a gazdaságelmélet módszerei alapján” című cikkében: „A gazdaságelmélet szempontjából közelítve a korrupcióhoz, e jelenséget úgy határozhatjuk meg, mint az individuumok viselkedésének olyan megnyilvánulását, melynek célja a haszonszerzés maximalizálása annak révén, hogy termelés nélküli profitot szerezzenek azáltal, hogy használják és újraelosztják azokat a forrásokat, amelyek nincsenek e személyek tulajdonában, ám lehetőségük van ezekhez hozzáférni”.²³ Gyakorlatilag olyan „jövedelemforrás” kereséséről van szó, mely alatt a közgazdaságtani szakirodalom azt a nem termelő tevékenységet érti, melynek alapja „nehezen hozzáférhető források felhasználása annak érdekében, hogy mesterségesen létrehozott transzferhez jussunk hozzá”. Ahogyan Sz. Barszukova helyesen megállapítja: ebben az esetben, „egy politikus, hivatalnok vagy üzletember viselkedésében nincsenek lényeges különbségek: mindannyian arra törekszenek, hogy a források fennálló korlátozását saját érdekükben a leghatékonyabban hasznosítsák [...] Van, aki politikai tőkével operál, mások hatalmi- illetve gazdasági tőkékkel. Eközben a korrupciós ügyletek résztvevői nem kizárólag anyagi javakat tartalmazó csomagokat cserélnek, a megszerzendő javak között szerepel a képviselők újraválasztása, a vezetői hierarchiában elfoglalt pozíció megtartása, és új üzleti lehetőségek megszerzése is.”²⁴ Ezt az elméletet jól illusztrálja két orosz tudós, G. Szatarov és M. Levin kutatása is, akik úgy vélik, hogy a

korrupció értékelésében a központi momentum a hivatali pozíció, vagyis a korrupció „gyökere” a „megfelelő hely”, a pozíció, amelyből hasznot lehet húzni.²⁵

A eddig elmondottak lezárásaként megállapíthatjuk, hogy az egyes tudományágak keretei között a mai napig a korrupció elemzésének négy alapvető kutatói megközelítése kristályosodott ki.

Az első megközelítés a hagyományos, vagy ahogyan néha nevezik, „idealista-filozófiai”, amely „moralizáló” vagy „konvencionális” néven is ismert.²⁶ Ez a szemlélet a korrupciót olyan viselkedésnek tekinti, amely megsérti a társadalomban általánosan elfogadott normákat, és amelyet a köz rovására való személyes haszonszerzés motivál. E szemlélet elsődleges forrásai között szerepel a Biblia, „az emberiség első alkotmánya”, amely egyértelműen elítéli a korrupciót: „A bölcsek szemét is elhomályosítja a nekik juttatott adomány s ajándék, és mint zabla a szájban, elhárítják a feddést.” (Sir. 20, 29.) „Jaj azoknak [...] kik a gonoszt ajándékért igaznak mondják, és az igazak igazságát elfordítják tőlünk.” (Ézsaiás 5, 23.)

A korrupció e szemléletének mai képviselői hangsúlyozzák, hogy a személyes haszon nem feltétlenül pénzügyi-gazdasági természetű. Összefügghet például a korrupciót megvalósító személy, vagy az ő érdekcsoportjába tartozók szolgálati előmenetelével, megtakarításokkal vagy más előnyökkel az illető családjá vagy környezete számára. Az ismert orosz kriminológus, V. V. Lunejev helyesen állapítja meg: „A korrupció, elsősorban a piaccgazdaság, a szabad kereskedelem és a demokrácia világában nem korlátozódik a primitív kenőpénz-adásra. A lobbizmus, a favoritizmus és protekcionizmus, a politikai célok tőketámogatása, az a hagyomány, hogy a politikai és állami hivatalnokok állami nagyvállalatok és magáncégek befolyásos elnökeivé-igazgatóivá transzformálódnak, üzleti érdekeltségek állami költségvetési támogatása, állami tulajdon részvénytársaságokba irányítása, bünszövetkezetek kapcsolatainak felhasználása stb. mind a korrupció rejtett formáihoz tartoznak.”²⁷

Carl Friedrich, aki minden bizonnyal e megközelítés legismertebb képviselőjének számít, a hatalom korrumpálhatóságának mértékét a korrupció megvalósulásának kontextusával, az azt körülvevő társadalmi konszenzus mértékével kötötte össze; a korrupciót visszatartó tényezőknek pedig a hatalom ellenzékét képező mozgalmakat és a szabad sajtót tartotta. Friedrich számára a korrupció csaknem tisztán negatív fogalom, „a politika patológiája”, mely megrontja mind az állami hivatalnokokat, mind a hatalom intézményeit, bár egy meghatározott mértékig elfogadja a korrupció funkcionalitását. David R. Simon és D. Stanley Eitzen úgy vélik, hogy a korrupció az erkölcsstelenség, az amorális intézményesülésén alapul, a bűnözés problémája pedig valójában a rendszerben gyökerezik, amelyben az alsóbb rétegek bűnözése, a maffia, a korrupció közszolgálati szektor és a bünszövetkezetek a hatalom és a haszon eredményében egyesülnek. A tudósok abból a feltevésből indulnak ki, hogy

a bűnözés és a deviancia a társadalmi szinten adottak. Ez azt jelenti, hogy meghatározott szociológiai faktorok elősegítik a bűncselekmények végrehajtását mind az egyének, mind a szervezetek által. E tényezők közül az amerikai társadalomban a hatalmi struktúrát mint olyat tartják a leglényegesebbnek.²⁸

A korrupció „tradicionális” vagy „moralizáló” szemléletének képviselői – bár úgy tartják, hogy e jelenség kiiktathatatlan kísérője a politikának, így legyőzése csupán utópikus cél – mégis arra biztatnak, hogy álljunk erőteljesen ellen a korrupciónak, hogy e betegség kórokozói ne terjedhessenek el, és ne rombolják szét a politikai rendszert.²⁹

A korrupció tanulmányozásának második megközelítését „revizionis-tának” nevezhetjük. Ennek keretében merült fel a kérdés a korrupció funkcionálisáról és alkalmazhatóságáról bizonyos meghatározott körülmények között (például, ha ez megerősíti annak a társadalmi elitnek a pozícióját, amely garantálhatja a társadalomban zajló változási folyamat felgyorsítását). E szemlélet képviselői – például José V. Abueva, David H. Bayley, Nathaniel H. Leff, Colin Leys – azt vallották, hogy a korrupció pozitív funkciókat is elláthat a „harmadik világ” társadalmainak integrációja, fejlődése és modernizációja során, ahol, ahogyan a szociológusok többsége elismeri, a szélesen elterjedt korrupció a befejezetlen modernizáció és a szegénység következménye és/vagy megjelenési formája.

Tény, hogy a piaci viszonyok terjedése, a hatalom és az ellenőrzés bürokratizálása lerombolja azon hagyományos szolidaritási közösségeket, amelyek a preindusztriális társadalom gerincét adták. Ugyanakkor a fejlett országokban ez egy jobban elhúzódó folyamat, és ami ennél is fontosabb, hogy a nyugati országokban az egyéni függőségek helyett főként jogokkal biztosított, szerződéseken alapuló viszonyok alakultak ki, ami a védelem és a szolidaritás civil formáira való állandó törekvés eredménye. A modernizációt hajszoló társadalmakban, és ott, ahol a fejlődés különféle okoknál fogva a „függőségen alapuló fejlődés” formáját öltötte, és ahol a történelmileg kialakult erős állam a közélet alapját képezi, a modernizált társadalmakra jellemző intézmények kiformalódása jócskán lemarad, vagy éppen pusztán létezésük is diszfunkcionális. A hagyományos társadalmakra jellemző „klientúra-jellegű” viszonyoknak minden esélyük megvan rá, hogy a modernizáció időszakában is fennmaradjanak. Ezek különféle megjelenési formáit gyakorta korrupciónak értelmezik. A „revizionista megközelítést” képviselők számára a korrupció jelensége annak arányában csökken, ahogy sikerül leküzdeni az adott ország társadalmi és gazdasági lemaradását, és sikereket elérni az „utolérés” útján.

A korrupció „revizionista megközelítésének” keretében megfogalmazódó koncepciók az átalakulás kezdeti szakaszában aktív támogatást élveztek az egykori szocialista országok „új elitjeinek” körében. A korrupciót sokszor afféle „szerszámnak” tekintették a társadalom békés átalakításához, az elit mobilizálásához és a még aktívabb progresszív reformokhoz.

A korrupció értelmezésének harmadik irányzata – a gazdaság- és piacközpontú megközelítés – a korrupciót a társadalmi csere részének tekinti, és a korrupciós pénzeket a csereügyletek költségei közé számítja. A korrupciót a *behátárolt források racionális elosztójaként* definiálják, a gazdasági szereplők közötti olyan megegyezéses kapcsolatként, amely bizonyos pozíciókat adott előnyök kicsikarására használ fel. A korrupció mind a tranzakciót megelőző, mind azt követő költségeket is magában foglalhat. Az előbbiek meghatározzák, hogy ki vehet részt az adott tranzakcióban, milyen formájú és mekkora mértékű megvesztegetésekre kerül sor, mik lesznek a tranzakció lebonyolításának szabályai. Az utóbbiak pedig a megegyezés betartását, a kölcsönös bizalom garanciáit jelentik, illetve a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodást, az esetleges konfliktusok megoldásának lehetőségeit szabályozzák.³⁰

Azon kutatók, akik a gazdasági analízis szempontjából közelítik meg a jelenséget, a korrupció meglétét leginkább a gazdasági folyamatokba való széleskörű állami beavatkozás számlájára írják. Ebből a nézőpontból a közgazdászok szerint a korrupció akár teljesen funkcionális is lehet, hiszen a túltengő bürokratizálás ellensúlyát képezi, és mint az adott folyamatokkal kapcsolatos adminisztratív döntéseket meggyorsító hatás, hozzájárul a hatékony irányításhoz. A klasszikus liberális kutatók a korrupciót „az állam hibájának” tekintik. Még L. Mises is úgy véli: „A korrupció az intervencionalizmus mai szatellitja”.³¹

Érdeemes megjegyezni, hogy a korrupció és a gazdasági ellenőrzés centralizációjának kapcsolatát hangsúlyozó elképzeléseket eredetileg a központilag ellenőrzött gazdaságú országokkal összefüggésben fogalmazták meg – ide tartozott Oroszország (illetve a Szovjetunió), de a harmadik világ országai is. Ám később ezen irányzat kialakítói analóg módon közelítették meg a fejlett piacgazdaságokban létező korrupció elemzését is, és az állami szerepvállalás kiterjesztése ellen érveltek. Ám ez a nézőpont nem segít választ adni arra a kérdésre, hogy egyes olyan országokban, ahol az állami szerepvállalás szintje meglehetősen magas (így például Dániában, Finnországban vagy Svédországban), miként lehet a gazdasági korrupció mégis igen csekély.

A fenti megközelítés keretei között vizsgálja a korrupciót az „egyesített előnyök” (*joint benefits*) ismert elméletének szerzője, Mancur Olson. Széles körben elismert és nagy figyelmet keltő könyvének, a *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*-nek (A nemzetek felemelkedése és hanyatlása: gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok) orosz kiadásához írott előszavában Olson így körvonalazza véleményét: „Álláspontunk lényege, hogy bár-miféle törvénykezési gyakorlat vagy korlátozás, amely »szembe megy a piaccal«, gyakorlatilag az összes érintettet a törvények áthágására fogja késztetni, és még nagyobb valószínűséggel növelni fogja a törvénytelenséget és a korrupciót a köztisztviselők köreiben. Következésképpen annak egyik oka, hogy oly sok társadalmat veszélyeztet az államgépezet

korruptiója, abban áll, hogy szinte minden egyes tulajdonosnak indítéka van a törvény áthágására, és szinte senki sem érez készletét az efféle esetek bejelentésére a hatóságoknak; nem csupán a magánszektor közös érdekei sarkallják a résztvevőket a törvények megkerülésére, hanem egyszerűen a magánszektorra jellemző összes motiváció a törvényszegés mellett szól. Amikor az efféle törvények és korlátozások túlzottan elszaporodnak, előbb vagy utóbb maga a magánszektor (amelynek összes, vagy szinte az összes képviselője motivált a piacellenes intézkedések akadályozására, vagy a köztisztviselők megvesztegetésére) fogja a kormányzatot korrupttá és tehetetlenné tenni.³²

Az oroszországi korrupció elméletét legalaposabban L. M. Tyimofejev monográfiája fejti ki. A szerző már a könyv első oldalain leszögezi: „[...] sok esetben pozitív jelenséggént fogjuk értelmezni a korrupciót, mint a józan ész racionális működését az emberek gazdasági magatartásában. A korrupció éppen ebben a színben tűnik fel, ha tekintetünket a történelmi múlt felé fordítjuk. Az idő lemosza a történelmi jelenségről a törvényi előítéleteket és az ideologikus mítoszokat, és ezáltal lehetővé teszi, hogy megértsük az emberek társadalmi magatartása mögötti alapvető motivációkat – a racionális gazdasági érdekeket, amelyek megmagyarázzák, sőt időnként egyenesen igazolják a lefektetett törvények megszegését.”³³ A korrupció Tyimofejev értelmezésében a piac eszköze, amely „a gazdasági érdekek józansága” érdekében kompenzálja az állam által támasztott akadályokat. A korrupciós tranzakciók rendszere idővel egy „árnyékgazdasággá” formálódik – „egy komplex, intézmények sokaságát egybefűző rendszerre, amely azokból a többé-kevésbé intézményesült, egyéni jogérvényesítő megoldásokból áll össze, melyek óhatatlanul megjelennek a háttérben a tulajdonviszonyokat szabályozó törvénykezés során”.³⁴ L. M. Tyimofejev véleménye szerint ennek az „árnyékos oldalnak” az a feladata, hogy „csökkentse a piaci cserék tranzakciós költségeit, amikor a kormányzati beavatkozások ezzel ellentétes negatív hatást fejtenek ki [...]”.³⁵ Ily módon úgy gondolja, hogy a korrupció szükséges segédeszköze a piac hatékonyságának, ha a kormányzati beavatkozások megnehezítik az elosztást és a közös források felhasználását.

Számos szakértő úgy látja, hogy a korrupció hozzájárul az általános jólét növekedéséhez, hiszen lehetővé teszi a túlzott szabályozás megkerülését, és lehetővé teszi egy olyan rendszer kialakulását, ahol a nem megfelelően fizetett közszolgálati munka hozzájuthat az őt illető javadalmasához.³⁶ E nézet támogatói rámutatnak a korrupció és a gazdasági növekedés közötti közvetlen kapcsolatra, hiszen véleményük szerint a korrupció segítségével a tranzakciós költségek csökkentése által rövidebb idő alatt nagy mennyiségű tranzakció mehet végbe, ez pedig hozzájárul a gazdasági növekedéshez.³⁷

Mivel a korrupciónak a gazdasági fejlődésre kifejtett hatásáról valóban megbízható empirikus adatok nemigen állnak rendelkezésre, ezért néhány kutató a gazdasági szimuláció módszerét alkalmazza. Az ilyen

tanulmányokra érdekes példa N. Epifanova kutatása, aki a korrupciónak az általános jólétre gyakorolt hatását elemzi.³⁸ Ezt a legegyszerűbb korrupciós modellt vizsgálatával teszi, amelyben a közjavak valamelyike felett monopoljellegű ellenőrzést gyakorolva annak eladója – a kormányzat képviselője – igyekszik a maximumra emelni azoknak a kenőpénzeknek az összegét, amelyeket az árujához való hozzáférés biztosításáért megkapni szándékozik. Epifanova ezt a helyzetet két formájában vizsgálja – a „tolvajlással egybekötött” és a „tolvajlás nélküli”³⁹ korrupció formájában. A két forma összehasonlításából arra az eredményre jut, hogy „a korrupció hagyományos közgazdasági elemzése lehetővé teszi a redisztributív mechanizmus természetének meghatározását, amely hatást gyakorol az általános jólétre. Amennyiben a korrupció az adott áru alulfogyasztásához vezet, mivel abból hiány alakul ki, akkor a társadalom ezen ténylegesen veszíteni fog. Ám amennyiben a korrupció növeli a fogyasztás volumenét, úgy ez előnyöket jelent a társadalomra nézve is.”⁴⁰

Vizsgáljunk meg néhány észrevételt a korrupció „pozitív funkcióival” kapcsolatban. Először is, a „funkcionalisták” számos konklúzióját cáfolják a prominens nyugati közgazdászok. Így például Paolo Mauro munkájában⁴¹ kimutatja, hogy a nagymértékű korrupció, különösen a bel- és külföldi befektetések csökkentésével, valamint a nem hatékony állami költségek növelésével hátrányosan hat a gazdasági növekedésre. A korrupció hatására megváltozik a befektetések struktúrája (növekszik a tőkeigényes nagyberuházások száma, csökkennek a közegészségügyre és a közoktatásra fordított összegek, és általánosságban csökken a beruházások hatékonysága) – ezt a jelenséget vizsgálják tanulmányukban Vito Tanzi és Hamid Davoodi.⁴² Számos fejlődő országbeli gazdaság elemzésére támaszkodva Susan Rose-Ackerman rámutat, hogy „még akkor is, ha a korrupció és a gazdasági növekedés békében megférnek egymással, a megvesztegetések új költségeket gerjesztenek, és a gazdasági célkitűzések eltorzulásához vezetnek”.⁴³

Teljesen egyértelmű, hogy az a koncepció, amely a korrupciót a gazdasági növekedést megkönnyítő eszközként kezeli, mivel az rövidebb idő alatt képes nagyobb számú tranzakciót levezényelni, és csökkenti a tranzakciók költségeit, nem felel meg az igazságnak. Valójában a gazdasági növekedést nem a tranzakciók száma határozza meg. Ha a korrupció például olyan eszközzé válik, amely kiszorítja a pénzügyi eszközöket a gazdaságból (és éppen ez a modern oroszországi gyakorlat), akkor nemhogy dinamizálná a gazdaságot, hanem közvetlenül annak széthullásához vezet.

A Világbank és más szervezetek által megrendelt tanulmányok sora tárja fel, hogy a megvesztegetés, ahelyett, hogy az üzleti aktivitást serkentené, a valóságban egy rakás új, felesleges szabályozás megjelenéséhez vezet, amelyekből a döntési pozícióban lévő hivatalnokok húznak hasznot. Más szavakkal, a megvesztegetés újabb megvesztegetendőket szül, a bürokrácia egész új rétegeit, amelyek a hasznot

lesik. Az állami tisztviselőknek gyakorta fűződik érdekük az új bürokratikus korlátozások bevezetéséhez, amelyek újabb megvesztegetési lehetőségeket generálnak, és gátolják a hatékonyságot. Ebben az esetben minden egyes megvesztegetés negatív externáliákat eredményez, és káros hatással van a gazdasági fejlődés egészére. Azzal a feltételezéssel szemben, hogy elősegítené a társadalmi változásokat, a korrupció, éppen ellenkezőleg, bebetonozza a negatív gyakorlatot és fixálja a fennálló rendet.

Amennyiben az egyének (a kliensek) számára a korrupció eszköze által lehetővé válik a kitűzött cél elérése a versenyfolyamatban, akkor az egész ország szempontjából nézve a korrupció a verseny korlátozását, az adóbevételek csökkenését, a gazdaság szürke szektorának erősödését és a beruházások visszaesését eredményezi. Mikor egyesek korrump eszközökkel „felgyorsítják” jogaik érvényesítését, akkor ezt kizárólag mások jogainak rovására tehetik, nem csupán a törvényeket, de az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének és értékének több évszázados morális alapelveit is megsértve ezáltal.

Fontos hangsúlyozni, hogy a korrupció fokozza a gazdasági közegben tapasztalható bizonytalansági tényezőt (amely még a korrupció hatása nélkül is problémát okoz a reformokat végrehajtó országokban), hiszen a gazdaság irányítói között mintegy felhalmozódik az a torzító hatás, amelyet a különböző korrump tranzakciók sora okoz.

A korrupció, pontosabban a jelentős kenőpénzek elérésének lehetősége komoly ösztönző erővé válhat a politikai hatalom megragadására illetve megtartására, mind a hatalmon lévő elit, mind pedig az ellenzék számára. Ám ennek az irányító szerepnek a beágyazódása, amelyet a privilégiumok megtartásának és a kenőpénzekhez való hozzájutásnak a vágya igazol, eltorzítja a gazdasági és szociális politika prioritásait, és a deklarált fejlesztési célok és stratégiák csupán csekély mértékben tükrözik az ország valódi érdekeit.

És végül, ha a korrupció hatását nézzük a gazdasági fejlődésre, látnunk kell, hogy a korrupció a leghatékonyabb eszköz a törvényhozás rendszerének lerombolására. A volt szocialista országok átalakulási folyamatának hosszú távú beruházásai meggyőző példát szolgáltatnak arra, hogy csupán azok az országok lehettek sikeresek, ahol egyértelmű és működőképes törvényeket dolgoztak ki; az átalakulás csupán a törvények talaján állva lehetett eredményes. Jó példa erre, ahogyan a közép-kelet-európai országok az Európai Unióhoz csatlakozva átvették annak törvényhozási módszereit, és létrehozták a jogállamiságot garantáló intézményrendszert. Oroszország és az egykori szovjet államok többsége viszont azt példázza, hogy az állami tisztviselőknek juttatott illegális, „suba alatti” pénzekkel a magánvállalkozók „elbitorolták” és „felvásárolták” az államot, majd újonnan szerzett befolyásukat felhasználva immár az alapvető játékszabályok (így a törvények, stratégiák, szabályozások és módszerek) kialakításába is beleszóltak.

Ezt a jelenséget a gazdasági átmenet országaiban a nyugati szakirodalom az 1990-es évek második felében kezdte alaposabban vizsgálni.⁴⁴ A „felvásárolt gazdaság” új birtokosai számára biztosított előnyök súlyos hátrányba hozták az összes többi vállalkozást. Ennek eredményeként egy oroszországi vállalkozás hatékonysága kevésbé függ attól, hogy az milyen jól dolgozik, és inkább attól, hogy a törvény milyen költségekkel terheli meg – vagyis az a vállalkozó, aki ezeket jobban képes manipulálni, és jobb kapcsolatot épít ki az állami tisztviselőkkel, sikeresebb lesz, mint az, aki csak a termelésre összpontosít.⁴⁵ A vállalkozások felvásárlóinak nem szükséges közvetlenül arra használniuk a bürokráciákkal kiépített kapcsolataikat, hogy akadályokat emeljenek más cégek elé a piacra való bejutásnál, hiszen bármilyen megállapodás, amely adott piaci szereplők és a játékszabályokat kidolgozók között születik, automatikusan szűkíti a piac más szereplőinek lehetőségeit (attól függetlenül, hogy konkrétan ez volt-e a szándékuk, vagy sem).⁴⁶ Pontosan ez történik az oroszországi üzleti életben. A vállalkozások közötti kártékony egyenlőtlenségek (a befolyás terén, hogy milyen mértékben képesek hozzáférni a hatalmi szférához) oda vezetnek, hogy míg egyes vállalkozások szuperprofitra tesznek szert, addig mások tönkremennek. Az oroszországi helyzet áterjedt a regionális és a lokális szintekre is, és ma mindenütt ugyanaz történik: „az állami hatalom felvásárlása”.

A közgazdászok általában az „enyhe korrupciót” pártolják, és igen óvatosak a korrupció elleni állami szintű küzdelem lehetőségeinek és hasznosságának megítélésében. Így például Georgij Szatarov előadásában folyamatosan azt hangsúlyozza, hogy bár szükséges a korrupció elleni harc, de szükséges az is, hogy tartózkodjunk a „durva lépésektől”, különben „az ország össze fog omlani”. Egy interjúban így körvonalazta álláspontját: „A korrupció olyan mértékben átítatta a társadalmi és gazdasági rendszert, a politikai kommunikációt, hogy durva lerombolása tönkretenné magát a rendszert is. A »harc« koncepciója nem a korrupcióra, hanem a teljes társadalomra veszélyt jelent. Jobb lenne inkább »kezelésről« beszélni. Késő már sebészeti beavatkozást tervezni. Az operáció immár lehetetlenné vált, hiszen oly sokáig nem vetünk tudomást a betegségről, hogy ha most megpróbálnánk kimetszeni – immár az egész szervezet belepusztulna. Olyan ez, mint a rák, amely már áttéteket okozott. Már csak az áttéteket kezelhetjük, a betegséget nem tudjuk eltávolítani.”⁴⁷ Ám mindez még nem válasz arra a kérdésre, hogy vajon mi pusztulna el egy ilyen operációtól – a társadalom, vagy a korrupciós rendszer?

A korrupció jelenségének negyedik megközelítése a *gazdaságsszociológiai* felfogás. E szerint a korrupció a társadalmilag beágyazott szubjektumok kooperációjaként értelmezendő. A gazdaságsszociológusok munkáikban azt ígérnek, hogy „a korrupciót a résztvevők szemével” nézik, „akiknek az érdekei nem illeszthetők be limitált források racionális elosztásának modelljébe. Ezekben a munkákban az a közös, hogy kate-

gorikusan elutasítják a korrupcióról szóló, történelmen és kultúrán kívül rekesztett »ismeretek« létjogosultságát”.⁴⁸

E nézet követői alapvetően elvetik a korrupció hagyományos neoklaszszikus modelljeit, amelyek az adó és az elfogadó között a korrupciós költségek és az elért előnyök elemzésére támaszkodva aszimmetrikus kapcsolatot feltételeznek, hangsúlyozva, hogy ez a megközelítés nem veszi figyelembe a kulturális normák szerepét. Amint arra Jean Cartier-Bresson helyesen rámutat, a neoliberais elmélet figyelmen kívül hagyja a dominancia és a legitimitáció rendszereinek, a kódoknak, értékeknek, életfelfogásoknak és csoportideológiáknak a hatásait a gazdasági társadalom reprodukciójának folyamatára.⁴⁹

A gazdaságszociológusok joggal hangsúlyozzák, hogy a gazdaságtörténet számos olyan példát ismer, mikor a társadalmi standardok képesek voltak kontrollálni a gazdasági vállalkozásokból eredő korrupciót, és sok olyat is, amikor éppen ellenkezőleg, nehezen megmagyarázható lendületet adtak neki.⁵⁰ Ez utóbbi értelmezés nagy segítséget nyújthat a mai oroszországi valóság megértéséhez, tekintetbe véve hogy nem az egyes személyek racionális számításai, hanem az ideológiai konstrukciók és társadalmi standardok „határozzák meg a korrupció kiterjedését a társadalomban”.⁵¹

E gazdaságszociológiai konklúzió érvényességét igazolják azok az elemzések is, amelyek a nem formális hálózatok működését vizsgálják – ezek igen jellemző jegyei a mai oroszországi társadalom megszerveződésének, különösen a hatalom és az üzleti élet területén.

Ezek a hálózatok a legkülönbébb alapokon (család, baráti kör, etnikai hovatartozás, klánok, vallások, korporációk) szerveződhetnek, számos célkitűzésük, rengeteg féle tevékenységük lehet. A kölcsönös segítség és a szolidaritás alapelveire épülnek, megalkotják saját szabályaikat, amelyeknek betartása elsőrendű fontosságú, de ez nem ütközik a család és az állam elvárásaival, illetve tiszteletben tartja a résztvevők egyéni érdekeit is.⁵² Az elemzések azt mutatják, hogy a hálózatok szerveződésének természete aláássa az egyéni racionalitáson alapuló metodológia alapjait. Egy korrupciós hálózat kialakulásának esetében az egyén, bár ő maga hoz döntést a megvesztegetésről, úgy tűnik, nem elsődlegesen az egyéni kiadásokat és a hasznot mérlegeli, mint inkább annak a hálózati struktúrájának a standardjait, amelynek ő maga is tagja. Így például a szubjektív kockázatérzetet csökkenti, ha a megvesztegetési pénzek egy részét a megvesztegetett hivatalnok „visszaforgatja” az adott cég vezetőjének stb. És minél többen vesznek részt egy korrupciós hálózatban, annál kisebb a büntudat, az attól való félelem, hogy az ember elveszíti reputációját, ha lebukik. A korrupció gyakoriságában nyomon követhető fluktuációkat W. Michael Reisman azzal magyarázza, hogy a korrupciós ügyletektől elvárt nyereség annak függvényében alakul, hogy hányan vesznek részt az adott tranzakcióban. Egyetérthetünk Reisman-nel abban, hogy egy tranzakció morális terhei a zéróhoz közelítenek, amennyiben abban harmadik

félként az egész társadalom résztvevőként jelenik meg.⁵³ Ennek eredményeképpen alakul ki az „intézményi csapda”, vagyis hogy minél többen kapcsolódnak be a korrupciós hálózatokba, annál „veszélyesebbé” és annál „hatástalanabbá” válik (az egyéni érdekek megvalósításának, „az egyéni költség és haszon egyensúlyának” szempontjából) kimaradni a korrupciós tevékenységből, a korrupciós hálózatból.

„A magányos korrupct” a modern Oroszországban kiveszőben lévő faj. Kiszorították a nem formális struktúrák – a korrupciós hálózatok. Ebben az értelemben nyugodtan beszélhetünk arról, hogy beteljesedett a korrupció intézményesedése és „korporatizálódása”. V. Radajev így ír az *Új oroszországi piacok kialakulása* című 1998-as könyvében: „A kenőpénz mindent egybevéve csupán azon viszonyok primitív, kezdeti formája, amelyek a rövidtávú (egyedi) interakciókat közvetítik, és leginkább a jelentéktelenebb vagy középszintű hivatalnokokra, illetve a kisvállalkozókra jellemző. Az alapszintű kenőpénz a kölcsönös szolgálatok rendszerévé fejlődik, amely már nem kívánja meg a konkrét pénzfórmát, és nem is korlátozódik a személyes juttatásokra. A továbbiakban a tisztviselő és a vállalkozó közötti bizalom erősödésével kapcsolatuk zökkenőmentesen egyfajta hosszú távú, nem formális »szerződéses viszonyra« válik, ahol az »én neked – te nekem« jellegű kölcsönös szolgáltatások már egyáltalán nem szükségesek. Ekkor már olyan kölcsönös stratégiákról és taktikai támogatásról van szó, amely családi, baráti kapcsolatok kialakulásához is vezethet.”⁵⁴ J. Kuzminov azt hangsúlyozza, hogy „a személyes kapcsolatok hálózata a tisztviselőket konkrét partikuláris érdekekhez köti. Néha ezek a kapcsolatok úgy alakulnak ki, hogy egy konkrét hivatalnokot »felvásárol« egy konkrét struktúra, ám sokkal gyakoribb az, hogy a hivatalnok nem valamiféle kötelező jelleggel kapcsolódik be a kölcsönös szolgálatok hálózatába, amelyek mindazonáltal a döntéshozatal szintjeire összpontosulnak (mind a kormányzati apparátus, mind pedig az üzleti élet területén). Még a legbecsületesebb hivatalnok is, aki egyáltalán nem tartja magát megvesztegethetőnek, és felháborodva utasítana vissza bármiféle ajánlatot valamilyen konkrét szolgálatért cserébe, jövedelmének olyan jelentős részét szerzi a »baráti körön« keresztül, hogy egyszerűen nem maradhat ki abból, következésképpen nem állhat ellen a közvetett befolyásnak. Ennek okából a köztisztviselők legalább annyira igyekeznek ezeknek az elvárásoknak megfelelni munkájuk során, mint az állam érdekeinek, amelytől fizetésüket kapják. Megjelennek a korporációs jellegű kapcsolatok, a közös érdekek hierarchiájával; az új, nem formális korporációk mindenképpen magukba foglalják az államapparátus egyes szektorait, illetve egyes konkrét tisztviselőit.”⁵⁵

Hogy jobban megvilágíthassuk ezt a kapcsolatrendszeret, nézzünk még néhány megfigyelést orosz kutatóktól: „a föderális és területi hatalmi szervek [...] létrehozzák a »saját« vállalkozásaik hálózatát, harcolnak versenytársaik ellen, és a többiek mindezt időnként korrupciónak nevezik.

Ez véleményünk szerint nem állja meg a helyét. Ilyen esetekben nem egyes bűncselekményekről van szó, hanem az üzlet és az államigazgatás közötti interakciók rendszeréről, amit leghelyesebb lenne az állami adminisztratív rendszer (hatóság) kommercializálásának nevezni.⁵⁶ „A kialakuló és megerősödő »szerződéses viszonyok« keretein belül az államgépezet szinte összes jelentősebb tisztviselője beleilleszkedik az ilyesféle üzleti hálózatokba. Ezekben az esetekben az egyes tisztviselők (vagy azok csoportjai) egyre inkább üzleti partnerként jelennek meg a megfelelő vállalkozók (vagy vállalkozói csoportok) számára.”⁵⁷ Nem véletlen, hogy a korrupciós kapcsolatrendszereket elemezve E. Galickij és M. Levin arra a következtetésre jutnak, hogy „valójában az üzleti sikeresség szempontjából csupán kétféle stratégia létezik: az üzlet »elszállítása« a hatalom képviselőihez, illetve a hatalom képviselőinek »alkalmazása« állandó javadalmazással”.⁵⁸ Nemigen vitatható J. Radajeva következtetése, aki szerint „a megvesztegetés Oroszországban nem pusztán egy konkrét tisztviselő ára (amit az őszinte gazdasági szereplők azon költség részének tekintenek, amelybe az üzleti élet irányításához való hozzáférés kerül), hanem ezek az összegek a profitrészesedést helyettesítik, az illegális pénzügyi mozgások (jövedelmek) részét képezik, amelyet az adott csoportosulás azon tagjai kapnak, akik pillanatnyilag a közszolgálatban való részvétellel foglalkoznak”.⁵⁹

Érdeemes odafigyelni ezekre a szavakra: „akik pillanatnyilag a közszolgálatban való részvétellel foglalkoznak”. Az Európai Unióban törvény van rá, hogy az Európai Bizottság visszavonuló tagjai csakis a Bizottság engedélyével választhatnak új munkahelyet. Ezáltal megszűnik annak a lehetősége, hogy az illető valaha is olyan területeken dolgozzon, amelyek hivatali ideje alatt az ellenőrzése alatt álltak. Ennek a „civilizált” gyakorlatnak a fényében érdemes megnézni az orosz miniszterelnökök, kormánytagok sorsának alakulását, miután visszavonultak posztjukról, és ezt követően minden belső információjukkal, „felhalmozott társadalmi tőkékükkel”, és gyakorta a költségvetési pénzekhez való hozzájutás remek lehetőségeivel egyetemben magáncégeknél tűntek fel újra.

A gazdaságszociológiai megközelítés keretein belül a korrupció értelmezésében hangsúlyos szerephez jut a kulturális értékek és a korrupció közötti kapcsolatok vizsgálata. A mai szakirodalomban három különféle nézőpont ismeretes a kultúra és a korrupció kapcsolatrendszerét illetően. Az első szerint a korrupció önmagában kultúraforma (üzleti vagy szervezeti kultúra), és annak alapján elemezhető, hogy miként reprodukálódik az üzleti közösségben, a szimbólumok, mítoszok, szokások, gondolatok és alapértékek mátrixainak felállásában. A korrupciós kultúra néhány jellemző vonása megjelenik az oroszországi állami intézményekben, különösen az alsóbb szintű hatóságok esetében. Jellemző például, hogy a megkérdozett Nyizsnij Novgorod-i köztisztviselők 40 százaléka maga is beszámolt róla, hogy a helyi vezetésben megvesztegetéseket (41,7 százalék) és bürokratizmust (44,4 százalék) tapasztalt.⁶⁰

A második típusú megközelítés szerint a korrupció átmeneti állapot, a kultúra működési zavara, amely a különféle társulások mentén megoszló értékrendekben, standardokban és elrendeződésekben ragadható meg. Akkor válik lehetővé, ha morális normadeficit uralkodik, vagyis az adott társulás jelentős része negatívan vagy legalábbis közömbösen viszonyul a társadalmi standardokhoz, amit a különféle értékrendek közötti konfliktusok okoznak. Különösen akkor jelenik meg ez a normadeficit, ha egy társadalom egyrészt felmagasztalja a sikeresség bizonyos szimbólumait (például annak anyagi jeleit), amelyek állítólag a társadalom egésze számára elérhetőek, miközben standardjain és szabályain keresztül megnehezíti, vagy éppen lehetetlenné teszi a társadalom jelentős része számára, hogy azokat törvényes eszközökkel elérhesse.⁶¹ Ebből a szempontból a vállalkozáspárti propaganda, a köztisztviselők között eluralkodó tulajdonosi szemlélet, amely együtt járt a tevékenységük feletti ellenőrzés lazulásával az 1990-es évek elején, valamint a hatalmi és az üzleti szféra közötti számos tranzakció törvényi megerősítésének hiánya oda vezetett, hogy a szabályok és törvények hiteltelenné váltak, és úgy tekintették őket, mint „tökéletlen és túlhaladott” normákat, amelyeknek engedelmességni immár nem morális kötelesség.

Alapvetően ebbe a nézőpontba illeszkedik az összeegyeztethetetlen standardok elmélete is, amelyet W. Reisman dolgozott ki a korrupció megértésére.⁶² E szerint a társadalomban olyan mítoszvilág alakul ki, amely túlzottan idealisztikus standardokat állít fel; ezért az emberek olyan működő normákat dolgoznak ki, amelyeket képesek betartani. Ez utóbbiak különbözhetnek a rendszer által propagált mítoszoktól, és az adott nézőpontoknak megfelelően fordíthatóak le a kriminalizált „korrupció”, vagy éppen az „üzlet és a hatalom” közötti, organikusnak tekintett „együttműködés” nyelvére. A korrupciós hálózatok legitimációját éppen az adja tehát, hogy a létező standardokat az emberek elégtelennek vagy hibásnak tekintik.⁶³ Éppen ezért igen lényeges, hogy kicsoda és milyen értékrendszer alapján formálja a „közvélemény nézőpontját”, és milyen a korrupcióval szembeni társadalmi tolerancia szintje. Ezzel kapcsolatban felidézhetjük, hogy miként osztotta fel Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston és Victor T. Le Vine a korrupciót „fehér” (elfogadott), „szürke” (részben elutasított) és „fekete” (a társadalom által elvetett) korrupcióra.⁶⁴

A harmadik megközelítés szerint a korrupciót nem tekinthetjük átmeneti, egészségtelen állapotnak, hanem *olyan jelenségnek kell tartanunk, amelyet az adott nemzeti kultúrák biztos, állandó alapjain nyugvó kulturális tradíciók folytonosan újratermelnek.*

Jens Christopher Andvig például arra a következtetésre jutott, hogy a volt szovjet tagköztársaságok eltérő korrupciós indexe kulturális örökségük különbségeivel magyarázható: a grúzok kockázat iránti vonzódásával, vagy a közép-ázsiai köztársaságokban megszokott ajándékozási szokásokkal.⁶⁵

Wiboon Arunthanes és más kutatók rámutatnak a kapcsolatra, amely egy adott kultúra kontextualitásának szintje, és a között a standard között van, hogy az üzleti kapcsolatokban ajándékot szokás adni.⁶⁶ Edward T. Hall szerint – aki a kontextualitás koncepcióját⁶⁷ bevezette a tudományos diskurzusba – a magas kontextualitású kultúrákban a kommunikációs folyamatok jelentős része nem verbális síkon zajlik, és az alku sikere sokkal inkább a baráti kapcsolatokon és a kölcsönös bizalmon alapul, mintsem a megállapodásban világosan lefektetett pozíciókon. Ezzel szemben az alacsony kontextualitású kultúrákban az emberek nem szeretnek kölcsönadni, illetve kölcsönvenni, az üzleti életben a formális viszonyokra, a szerződések egyértelműen megfogalmazott cikkeire támaszkodnak, és előnyben részesítik a rövidtávú tranzakciókat (az Egyesült Államok, Németország vagy Svájc kultúrája). Magas kontextualitású kultúra például a japán, az arab vagy a mediterrán országok (Olaszország, Spanyolország, Törökország) kultúrája abból a szempontból, hogy az ajándékozást a megbízható üzleti kapcsolatok elengedhetetlen velejárójának tekintik.

A vallás a korrupció egy további kulturális tényezőjét jelenti. Statisztikai módszerekkel számos kutató igazolta, hogy található kapcsolat az adott országban uralkodó vallás hierarchikussága és a korrupció mértéke között. A 33 országot vizsgáló analízis, amely más jellemzőket is számításba vett, azt az eredményt hozta, hogy olyan országokban, ahol kifejezetten hierarchikus vallási rendszerek a meghatározóak (a katolicizmus, az ortodoxia vagy az iszlám), inkább hajlamosak az emberek a korrupcióra, mint ott, ahol kevésbé hierarchikus vallások dominálnak (protestantizmus). Ezeket az eredményeket később egy 114 országot felölelő felmérés is igazolta.⁶⁸ Daniel Treisman 64 országban vizsgálta meg a korrupció mértéke és a protestáns vallásúak aránya közötti kapcsolatot, és arra a következtetésre jutott, hogy a két mutató között stabilan fordított arányosság van.⁶⁹

Más kutatások arra mutattak rá, hogy azokban az országokban, ahol olyan vallások dominálnak, mint a katolicizmus, az ortodoxia, az iszlám, a buddhizmus vagy a hinduizmus, magasabb a korrupció szintje, mint ott, ahol törzsi vallásokat követnek, vagy a reformált kereszténység valamely ágának hívei (protestánsok vagy anglikánok).⁷⁰

Az oroszországi korrupciónak, ahogyan azt számos kutató hangsúlyozza, mély történelmi és kulturális gyökerei vannak. A kormányzati tisztségviselők megvesztegetése, amint arra rengeteg történelmi forrás utal, az orosz állam működésének stabil pontja volt, legalábbis az utóbbi néhány évszázad folyamán. A megvesztegetések formái változtak – élelmiszer, szőrmék, jobbágyok, pénz, szolgálatok, tettek, „további lehetőségek” –, ám a korrupció lényege, a hatóságok visszaélései, a hivatali bűnözés változatlan maradt. E jelenség hihető, realisztikus elemzése, amely Oroszország történelmi múltjából kiindulva afféle szabályként tekint a korrupcióra, annak két faktorcsoportját különbözteti meg:

1. *Felszíni tényezők.* A tisztviselők anyagi bizonytalansága, különösen az alsóbb szinteken; az ország óriási területe, és ezzel kapcsolatosan ellenőrzésének lazasága, a társadalmi kontroll nehézségei („a tér nyomása”, ahogy az eurázsiaiak mondták); a kettős elidegenedés, egyrészt a különféle rangok között, másrészt pedig a teljes hivatalnoki világ és a társadalom között. És erre válaszul a hivatalnokok „bosszúja” a társadalommal szemben: az ellenőrzés törvényességének áthágása.⁷¹

2. *A történelmi tradíciók formáiban jelentkező tényezők.* Ezek közül legfontosabb a politika és az államot irányító tisztviselők életformája közötti kapcsolat, és a megvesztegetés paradox szerepe a nemzet életében. Azt láthatjuk, hogy ezek a tényezők még ma is biztosítják az oroszországi korrupció rendíthetetlenségét.

Korrupció és lojalitás a politikai rendszerhez

Pavel Abramovics Berlin, az oroszországi hivatalnoki kar ismert, forradalom előtti kutatója megállapította, hogy az orosz korrupció rendíthetetlenségének alapja, hogy „együtt emelkedett fel és fejlődött az egész rendszerrel és a politikai élet struktúrájával”.⁷² Mai szavakkal a megvesztegetés: a politikai hatalom látens funkciója, eszköze és működése. Úgy van jelen, mint egyfajta sajátos adomány lehetősége vezető tisztviselők számára, akik társadalmi és legfőképpen politikai hatalommal bírnak, s ennek fejében előnyöket biztosítanak, kedvezményt adnak, állami megrendelésekhez segítenek hozzá, támogatást és garanciákat nyújtanak azoknak, akik ezt „meghálálják”, s eközben a hangsúly nem a konkrét személyeken van (bár ez is fontos), hanem a hatalmi viszonyok strukturális hálózatának egészén.

A felsorolt előnyökre vágyók kénytelenek politikai kapcsolatokat keresni, és ez egyértelmű engedelmességet jelent a politikával, illetve az ezzel egyenértékű pénz hatalommal szemben, amelynek képviselője hivatali befolyásából kifolyólag képes lehet számukra hasznos segítséget nyújtani. „Következésképpen ezekben az emberekben, akik harsány és visszataszító módon hirdették politikai elkötelezettségüket, idővel az a meggyőződés alakult ki, hogy ezért jogosultak lesznek ilyen vagy olyan anyagi ellenszolgáltatásokra.”⁷³ Az eredmény megrázó. Az egész 18. és 19. században, de még a 20. század elején is a kormányzat „egyfelől elszánt, ám hiábavaló lépéseket tett a megvesztegetések megszüntetésére, miközben másfelől olyan elszánt, és egyúttal teljesen sikeres lépéseket tett, amelyek óhatatlanul létrehozták az előfeltételeket, hogy megszülethessen a megvesztegethető tisztviselők új nemzedéke.”⁷⁴

Az egész oroszországi társadalmat korrumpálja az a vélekedés, hogy a politikai hatalmat fel lehet használni a törvénytelen meggazdagodásra, illetve hogy a politikai simulékonyság egyenes utat jelenthet a jóléthez. Kialakult annak a gyakorlata, hogy a hatalom emberei ész nélkül és

számlálatlanul osztogatták el az államkincstár javait az általuk kedvelt emberek számára, illetve visszavették azokat, ha korábbi kedvenceik kiestek a kegyeikből. A kegyencek helyzete a „ragadd meg azonnal, és vidd a lehető legtöbbet” módszerének alkalmazására serkentett. Ennek megfelelően a társadalmi elitiek „hozzászoktak, hogy ne igyekezettel, találékonyssággal és munkával jussanak vagyonokhoz, hanem a hízélgés, a simulékonyosság és a politikai szervilizmus bizonytalan ösvényein haladjanak [...] És politikai megfontolásoktól vezetve az orosz kormány minden lehetséges módon bátorította az efféle hozzáállást.”⁷⁵ Ez az oka annak, amint arra tanulmányában E. Karnovics is rámutat, hogy országunkban a hatalmas vagyonok története igen nagy mértékben eltér a hasonló gazdagságú nyugat-európai államok történetétől, hogy Amerikáról már ne is beszéljünk.⁷⁶ Ezeket a sorokat olvasva az ember hirtelen nem is tudja pontosan, hogy melyik században él, és milyen korszakról van szó.

A trónhoz közel álló legmagasabb rangú főtisztviselők vékony rétege alatt – jegyzi meg Pavel Berlin – ott húzódik a nemesek és tisztviselők szélesebb rétege, amely fizikailag képtelen volt ugyan közvetlenül „leborulni” a legfelsőbb hatalom előtt, ám a főrangúak példáját követve képesek voltak kunyerálással és szervilizmussal meggazdagodni, majd hatalmukat arra használni, hogy különféle juttatásokat csikarjanak ki a tőlük függőktől. „Ha figyelmét az oroszországi megvesztegetések fő területére irányítja, akkor a kutató arra a fontos konklúzióra juthat, hogy azok az emberek, akik elfogadták a megvesztegetést, és azok, akik adták, ugyanabban az általános pénzügyi spekulációban találták meg gazdagodásuk forrásait – a kincstár rovására gazdagodtak.”⁷⁷ Ez ismét komoly párhuzam a mai oroszországi viszonyokkal.

Berlin szerint a fennen fitogtatott politikai lojalitás és a harsány hazafiaskodás egybefonódása sajátos nemzeti jellegű háttérrel biztosított a korrupció újratermelésének, amely „arra törekedett, hogy erős szálakkal fűzze egybe a teljes hivatalnoki kart [...] a kormányzat szemét eltakarva, de az ujjai között leselkedve figyelte a megvesztegetéseket és az államkincstár megcsapolását. Tudatában volt annak, hogy ha a megvesztegethető hivatalnokok tönkre is teszik az államkincstárat, de cserébe politikai szempontból mindig számíthatnak engedelmességükre.”⁷⁸ Berlin sorait olvasva megdöbbenőek a párhuzamok azzal a korszakkal, amikor Oroszország a társadalmi, gazdasági és politikai rendszer átalakulásának korát élte: a tulajdon osztogatása a „kedvelt”, „politikailag lojális” embereknek, akik különleges kiváltságokra áhítozva „felsorakoztak a korona mögött”, az ennek érdekében hozott intézkedések, ediktumok, amelyek ideológiailag igyekeztek alátámasztani a fenti folyamatokat, visszaköszönnek számos ifjú reformer írásaiból.

Az oroszországi korrupció rendíthetlenségének másik oka – amint azt már érintettük –, hogy az orosz hivatalnok speciális, orákulum-jellegű helyzetben van, lévén ő hivatott értelmezni a kasszandrai homályossággal megfogalmazott törvényeket. Sok ország törvénykezési nyelve

ködös és érthetetlen az átlagemberek számára, és ez teszi lehetővé az értelmező, a szakember, vagyis a hivatalnok társadalmi befolyását. És mindezt olyan körülmények között, amikor a megkésett és megmerevedett törvényi felépítmény olyan gyorsan változó viszonyokkal szembesül, amelyek néha egyáltalán nem képesek beilleszkedni az elavult keretek közé. Ez az a jelenség, amit a 20. század elején az amerikai szociológus, William Ogborne „kulturális lemaradásnak” nevezett, de a felemás fejlődésnek, illetve az abból eredő problémáknak a leírásával már korábban is találkozhatunk Pjotr Sztruve és Mihail Tugan-Baranovszkij munkásságában. A túlhaladott standardok megreformálására előbb-utóbb biztosan sor kerül, ám ez egy hihetetlenül lassú folyamat.

A megkésettiséget lehetséges a törvények átértelmezésével orvosolni, teret adva így az új kezdeményezések szabadabb fejlődésének. Számos civilizált ország követi ezt a gyakorlatot, ám Oroszország esete speciálisnak mondható, hiszen a törvények értelmezése „nem azok kereteinek tágítása, hanem éppen ellenkezőleg, szűkítése” irányába hatott és hat mindmáig.⁷⁹ Ilyen körülmények között, ahogy azt Berlin is megjegyzi, az új elképzelések támogatói, bármily paradox legyen is ez, a megvesztegetésekből szerezhetnek támogatást, amelyek segítségével némileg megnövelhető a cselekvés szabadsága, főleg a gazdaság területén. A pénzsóvárság kihasználásával új üzemek és vasútvonalak épültek, modernizálták a kereskedelmi és a katonai flottát. Vélhetőleg a megvesztegetések ilyen funkciója lebegett a moszkvai polgármester, Gavril Popov szeme előtt, amikor rezignáltan megjegyezte, hogy a vállalkozók szükségszerűen megvesztegetik a hivatalnokokat „ügyeik” elintézésének érdekében. Egy elmaradott politikai rendszerben, ahol a törvénykezésben jellemző a korrupció, a megvesztegetés, amint arra Berlin figyelmeztet, gyakorta „az alkotmány szerepében lép fel”.⁸⁰ Ebben az esetben mindazonáltal nem tagadható, hogy a megvesztegetés nem csupán azokat korrumpálja morális és politikai szempontból, akik az elfogadják, hanem azokat is, akik adják, hiszen miután valaki ügyét kenőpénzzel „mozdítja elő”, megszűnik tiszteletben tartani a törvényeket, és kétséges kimenetelű ügyleteinek megtámogatására újra a megvesztegetéshez fordul – akkor is, ha céljai nem formálisan, hanem lényegében véve törvényellenesek. Erre ismételt sor kerül, és így a megvesztegetés „alkotmányellenes” jelentősége egyértelműen felülmúlja „alkotmányos” szerepét.

A modern Oroszországban a megvesztegetés „progresszivitásának” tudomásul vétele azzal a mély meggyőződéssel társul, hogy az úgynevezett „elit” (a gazdasági, politikai és egyéb elit) tagjainak „joga” van a „felgyorsított fejlődéshez, és problémáik megoldása prioritást élvez” az egyszerű állampolgárok ügyeivel szemben. Ennek eredményeképpen ez a „progresszivitás” valójában egyszerű magánérdekek eredőjévé válik. Nem véletlen, hogy számos általunk megkérdozett üzletember, aki érdekelt volt a gazdasági problémák korrupciós megoldásában, azt mondta: „Legyenek laza törvények, de azoknak szerezenek érvényt. Ez még

mindig jobb, mint amikor a törvény be nem tartása, annak önkényes értelmezése, meg az egyesek személyes érdekeit szolgáló módosítások miatt az ember már nem is tudja, hogy milyen koordináta-rendszer keretei között él.” Ahogy egyik vizsgálati alanyunk megfogalmazta, „minden reggel új változásokra ébredünk”.

Ezeket az általunk vizsgált oroszországi tradíciókat egyértelműen kulturális jellegűnek kell tekintenünk, ám mindazonáltal tévedés lenne nem észrevenni, hogy a korrupció mértéke változó volt az orosz történelem folyamán. Ebben a fluktuációban véleményünk szerint meghatározó szerepet játszanak az aktuális morális elvárások és értékrendek. Így például amennyiben a pénzt tekintjük az ember és az emberi élet alapvető értékmérőjének, akkor ez érthető módon a legkedvezőbb környezetet teremti meg a korrupciós viszonyok kialakulásához. Az pedig, ha a korrupciót a „vér nélküli átalakulás”, a „hatalom áthangszerelésének” eszközeként fogjuk fel – akkor ez a szó mai értelmében közvetlenül az állam szétforgácsolódásához vezet.

A jelenség mélyebb megértéséhez a gazdaságszociológusok fontosnak tartják a korrupciós kapcsolatok történelmi és társadalmi kontextusának figyelembe vételét. Arra a következtetésre jutottak, hogy a „nem nyugati” államok korrupcióját azért látjuk ilyennek, mert nyugati mértékeket használunk ezek vizsgálatánál.⁸¹ Így például Sz. Barszukova úgy látja, hogy „a korrupció nem objektív jelenség, hanem a társadalom diagnózisa egy specifikus elemzési perspektívából. Ezt a perspektívát véleményem szerint nyugaton alakították ki, a racionális bürokrácia megteremtésével, valamint a magán- és közszféra szétválasztásával. Ha ez az elemzési séma nem képezi le megfelelően a társadalmi és gazdasági realitásokat, akkor a »korrupció« szó elveszíti tartalmát, ideológiai jelzővé, a politikai ellenfelekkel szembeni nyomás eszközévé válik.”⁸²

Az oroszországi korrupció – valóság vagy „ideológiai marker”?

Ha az Oroszországban jelenlévő korrupciót annak a hivatalos statisztikának az alapján elemezzük, mely a napvilágra került korrupciós bűncselekményeket tartalmazza, s még inkább, ha az ennek megfelelő törvénykönyvi cikkelyek alapján elítélt személyek számából indulunk ki, el kell ismernünk: az országban nincs is korrupció, ez csupán a túlfűtött közvélemény és a szenzációhajhász újságírók és a politikai ellenfelek fantáziájának terméke. 2008-ban Oroszországban kenőpénz elfogadásáért 1300 embert ítéltek el, az őrizetbe vettek többsége a Belügyminisztérium alkalmazottja (a 2008-ban elítéltek 31 százaléka ott dolgozott), orvos vagy más egészségügyi dolgozó (20,3 százalék) illetve tanár (12 százalék) volt. Az önkormányzati tisztviselők részaránya a 2008. év kenőpénz miatt elítélt személyei között csupán 9 százalék volt, a Szövetségi büntetés-végrehajtásban dolgozók aránya pedig 2,5 százalék. Azok az

összegek, amelyekért az oroszországi korrupciós bűnözőket 2008-ban felelősségre vonták, egyszerűen nevetségesek: az illető személyek 13,8 százalékát 500 rubelnél kisebb összeg elfogadásáért ítélték el. 33 százalék kapott 500-tól 3000 rubelig terjedő összeget, 23 százalék 3000 és 10 000 rubel közöttit, 12 százalék 10 000 és 30 000 közöttit. Így az elfogadott kenőpénzek összegének átlagát 5000 rubelben állapíthatjuk meg. Ennek alapján, az 1300 elítélt személy törvényellenes cselekedetei 6,5 millió rubellel károsították meg az államot és a társadalmat, ami egy állampolgárra lebontva összesen 4 kopejkát jelent.⁸³

Tehát akkor most van vagy nincs korrupció Oroszországban? Időnként, amikor különösen látványos események kerülnek terítékre, a televíziós újságírók ezeket a „no comment” esetek közé sorolják. Most mi is ezzel a lehetőséggel élünk, kivonatokat közölve orosz állampolgárok válaszaiból, akiket a szociológusok arról kérdeztek, előfordult-e már, hogy találkoztak a korrupcióval, és szükségesnek vélik-e harcot folytatni e jelenség ellen.

T. E., 39 éves, végzettsége szerint bölcsész, de már több éve saját vállalkozását vezeti – egy étterem háziasszonya Ufa városában:

Inkább azt kérdezze, hol nem találkoztam a korrupcióval! Hiszen mindenütt ott van! Mindent meg lehet úszni, ha valami ismeretsége van az embernek. Néha még fizetni sem kell, csak odamenni, sírni, kacérkodni egy kicsit, és megszűntetik az intézkedést. Igaz, aztán előfordulhat, hogy azok a fiúk, akik segítettek nekem, eljönnek ide a társaságukkal, és nem fizetnek a vacsoráért. Mostanában a helyi vezetés kereskedelmi osztályáról szoktak ide a nyanyák a vendégeikkel. Ott kell ülni velük, és vedelni a vodkát, pedig nem is kívánom. Jönnek, esznek, aztán az egyik gazdag fickó, aki velük van, előveszi a pénztárcáját, ez a néember pedig azt mondja: „Nem, nem, tegye csak el, hiszen meghívtam!” Én meg azt gondolom: na, ha te hívtad meg, fizess csak te, de hogy jövök én a képbe? De nem szólhat az ember egy szót sem. Egyszer előfordult, hogy én nem voltam itt, a kolléganőm pedig bekattant: ragaszkodott ahhoz, hogy fizessenek. Azután aztán mennyi kellemetlenségünk volt! Sokáig nem tudtunk egyenesbe jönni.

V. J., 52 éves férfi, termelési igazgatóhelyettes egy magánkézben lévő teglagyárban Rosztov-na-Donu-ban:

A korrupcióval mindenhol találkozom, könnyebb lenne azt megmondani, hol nincsen. Tudom, hogy sok vállalatnál, vagy talán mindegyiknél, használnak különböző eszközöket arra, hogy csökkentsék a mért fogyasztást a gázórán, vízórán, villanyórán stb. Persze, a mi cégünknel is vannak ilyen kűtyük: mindenféle mágnesek, rugók, matricák stb., amelyek „lefékezik” az órákat. A gáz esetében, mint mindig, most is párhuzamos csöveket használnak, amelyek elkerülik az órát. Őszintén szólva, az energiaszolgáltató cégek dolgozói az összes ilyen, mérőórák körüli „trükközésről” tudnak. Tudják, mennyibe kerül nálunk egy elektromos

meghajtót üzemeltetni, ismerik a teljesítményüket. Tudják, hány téglát gyártunk egy nap, és mennyi gáz szükséges ezek kiegészítéséhez, stb. De csak akkor hajlandók szemet hunyni a dolgaink felett, ha csúsztatunk nekik valamit. Mi jobban járunk, ha az ilyen hallgatási díjat téglában fizetjük, de mostanában sok „ellenőrünk” pénzben kéri, mert a téglát nehéz elrejtetni a kívülről elöl, az adóhatóság papírokat kérhet stb.

Nálunk kialakult egy sajátos „együtműködés” a foglalkoztatási hivattal. Néhány cég a városban és a kerületben évről évre részt vesz egy pályázatban, amelynek célja új munkaerő alkalmazása az adott cégnél – valójában új munkahelyek teremtése. Ehhez meg kell szerezni magas rangú városi vagy körzeti tisztviselők támogatását. Ez a pályázat csak papíron verseny, a valódi verseny az, ki ad többet a cégvezetők közül a hivatalnoknak, aki ezeknek a forrásoknak az elosztásáért felelős. A hivatalnok ír egy papírt arról, hogy „mi (a vezetés) támogatjuk, hogy az adott vállalat számára forrásokat irányítsanak át munkahelyek létesítése céljából”. Az ellenőrzést ebben az esetben a rendőri szervek végzik, akiknek szintén kénytelenek vagyunk „lecsípni” valamennyit, hogy ne mászkáljanak ide ellenőrizni, valójában hány ember dolgozik nálunk, és kik ők. Nekik például építőanyaggal fizetünk. Újra állományba vesszük azokat, akik már itt dolgoznak, vagy felveszünk embereket falból, akiknek fizetünk egy keveset. Így aztán papíron lesz egy adag új dolgozónk. Ez meglehetősen elterjedt jelenség. Az új dolgozóért kapunk egy konkrét összeget, az pedig eltűnik a balfenéken.

Zs. V., moszkvai, 40 éves nő. Korábban technikumot végzett. Egyéni vállalkozó, kiskereskedelemmel foglalkozik:

Nekem most már úgy tűnik, hogy a korrupció ellen harcolni – teljesen kilátástalan dolog. Kiengedték a szellemet a palackból, és most már nem lehet visszadugni. Ma harcolni a korrupcióval – ezt csak egy forradalom tudna. Ki adja vissza, amit elvett? Aztán meg, talán lőjük őket agyon? Államosítsunk? No és a privatizáció eredményei?

Persze, úgy élünk, mint a barmok. Az emberek is megváltoztak, az emberek közötti kapcsolat is. Mindent a pénzzel mérnek. Nagyon nagy fontosságot tulajdonítanak neki.

Sz. V., moszkvai, 50 éves nő. Végzettsége szerint fémmegmunkálós technológus-technikus, egész életében üzemgazdászként dolgozott. Most egy állami cég alkalmazottja:

Ugyan miféle korrupcióellenes harcról lehet szó, amikor ebben az országban fent is, lent is mindent áthat a korrupció! Az egyik barátnőm férje fuvarozott egyszer egy banditát. Az mesélte, hogy amikor a moszkvai körgyűrűt építették, Luzskov bizonyos pénzösszegeket szedett be minden efféléitől. Meg is kapta mindtől. Világos, hogy ennek fejében aztán valami felett szemet hunytak. Egyáltalán nem értem, hogy járhatnak ezek az emberek templomba!

Ebben a mostani rendszerben a korrupcióval szemben nem segít az sem, ha felemelik a hivatalnokok fizetését, mert az emberek majd maguktól adják a kenőpénzt, annak pedig egyetlen hivatalnok sem tud ellenállni, mindegy, milyen magas a fizetése. Az egész rendszert kell megváltoztatni, e nélkül nem fog menni.

Én magam is, ha muszáj valamit elintéznem egy hivatalnoknál, kénytelen vagyok kenőpénzt adni. Ha meg nem olyan fontos a dolog? Akkor köpök az egészre és otthagynom, nem kezdek el vele kötözködni.

V., 21 éves moszkvai férfi, negyedéves szociológia szakos főiskolai hallgató. Egy cég termelési igazgató-helyetteseként dolgozik:

A prefektúra védelmi pénz fejében biztosít számunkra egy amolyan „védőhálót”, amely az „azzal segítesz, hogy nem ártasz” elvén működik. A támogatás lényege, hogy nem turkálnak a szennyesünkben. Ezért persze fizetni kell, elég magas összegeket, igaz, kerülőutakon. Például úgy, hogy szponzorálunk valami rendezvényt, ami a cégnek egyáltalán nem hoz bevételt, de a drága jó prefektúra profitál belőle. Egyetlen nyári rendezvényen való részvétel 170 000 rubelünkbe került. Egy másik példa – fogadást adunk a prefektúrán a cég költségére. Ez persze olcsóbb multság, de azért nem kevés pénz. A konyakot, pezsgőt, bonbont és virágot persze már nem is számolom.

Nekem mostanra már kialakult egy olyan ismeretségi köröm, amelyre bármilyen „rajtaütés” esetén számíthatok. Vannak köztük, akik az igazságszolgáltatásban dolgoznak, de rájuk csak végső esetben támaszkodom, és nem közvetlenül velük állok kapcsolatban, más ismerősökön keresztül érem el őket.

Ha az embernek nincsenek meg a szükséges kapcsolatai, tulajdonképpen lehetetlen érvényesíteni a jogainkat akár a bíróságon, akár a banditákkal, akár a hivatalnokokkal szemben. Hiába kérdőjeleznénk meg egy hivatalnok döntését, ha nincsenek kapcsolataink az állami szervek vagy a helyi vezetés magasabb rangú képviselőivel.

E. B., 30 éves férfi, a „Rosszelmas” cég egyik leányvállalatának vezetője:

A mi városunkban nagyon ritkán indul bírósági eljárás megvesztegetett hivatalnokok ellen. Ezek általában bukott emberek, akik túl mohók voltak és maguk alatt vágták a fát, eljátszották a kapcsolataikat. Egyszerűen nem akartak már osztozni, elmarták a többieket a húsosfazéktól, vagyis nem tartották már be a játékszabályokat. A rendszer reagál ezekre az emberekre, egyszerűen odavetették őket prédaként. Ritkán érkezik panasz az ilyenekre. A hivatalnokok nem szívesen teregetik ki a szennyest, az ilyen problémákat házon belül intézik.

Nekem úgy tűnik, az ország jelenlegi helyzetében nem megoldás a korrupcióra, hogy felemelik a hivatalnokréteg fizetését. A kenőpénz-rendszer

már be van járátva. Aki egyszer már belenyúlt a mézesbödönbe, nem akar erről lemondani, mindegy, kiféle-miféle.

A mi társadalmunkban minden probléma abból ered, hogy keresztül-kasul behálózza a korrupció. Ezért van az elég súlyos szociális és gazdasági helyzet. Minden szociális probléma a gazdaság állapota miatt keletkezik, a gazdasági élet pedig korrupt.

J. N., 27 éves rosztovi lakos, egy háztartási gépeket forgalmazó kereskedelmi vállalat menedzsere. A Rosztovi Egyetemen végzett:

Nemrég az apósomnál jártam vendégségben. Ott voltak az építész barátai is, pontosabban, ezek az építőipari cégek vezetői voltak. A városi köztérek építéséről és rehabilitációjáról folyt a szó. Az utóbbi időben Rosztovban elkezdtek kültéri járólapokat lefektetni. Jó dolog ez, végre lehet normálisan közlekedni a járdán. De a kivitelezéssel a „Tandem” nevű céget bízták meg, amit az építészek korábban egyáltalán nem ismertek, mert a városi hivatalnokok alapították, és most az ő ellenőrzésük alatt áll. Ez a cég nem csak a járólapok lefektetésére vállalkozik, hanem a járólapot is ők gyártják, ráadásul a rosztovi börtönben csináltatják a fegyverekkel, persze, illegálisan. A hivatalnokok természetesen szuperprofithoz jutnak, hiszen nincs olyan adóellenőr, aki beleütné az orrát egy ilyen cég ügyeibe. Korábban néhány építőipari cég szeretett volna megrendeléseket kapni ilyen járólapok lefektetésére, de a helyi vezetésknél azt mondták nekik: először, úgymond hitelbe kéne dolgozni egy keveset. De azt azért tudják az emberek, hogy, ha hajlandó vagy egy ideig ingyen dolgozni a helyi szervezetnek, előfordulhat, hogy később sem kapsz pénzt egyáltalán az ilyen munkáért. A hivatalnokok egyszerűen udvariasan „ejtenek”, aztán próbálj csak érvényt szerezni a jogaidnak a bíróságon.

Egyáltalán, ahhoz, hogy manapság valamilyen engedélyt szerezzünk a hatalmi szervezetknél, anyagilag érdekeltté kell tenni valakit, aki a vezetésben dolgozik. Ez általában azokra a munkákra vonatkozik, amelyeket a helyi költségvetésből fizetnek – építkezés, felújítás, a városi gazdálkodás átszervezése, licencszerződések kötése és legfőképpen a szeszesitalok árusítása. A vezetés „védőhálója” nélkül semmi ilyesmivel nem lehet foglalkozni egy adott területen. A helyi vezetés „fülese” nyomán elkezd rád szállni a közegészségügyi hivatal, a tűzoltóság stb.

És így tovább, ha a vezetésnek döntenie kell valamilyen tevékenység, kereskedelem vagy ilyesmi engedélyezéséről, a tisztviselők ezer „objektív” okot találnak, miért kell akadályozniuk, húzni-halasztaniuk a dolgot. De ez csak egyetlen dologról szól – kenőpénzt akarnak kizsarolni maguknak.

D., aneszteziológus orvos, kosztromai lakos, 28 éves:

Ami az én saját tapasztalatomat illeti, közvetlenül a munkahelyemmel kapcsolatban, a kórházi korrupció gyökere az orvosok és az alacsonyabb beosztású egészségügyi dolgozók alulfizetettsége. Persze, kénytelen

vagyok számítani a páciensek ajándékaira, hálájára, és ezt, nekem úgy tűnik, sem a betegek, sem az orvosok nem tartják megvesztegetésnek. Általában bort, virágot, édességet adnak.

Az orvos-beteg viszony következő szintje, amikor a beteg azért, hogy tisztességesen megoperálják, vagy normális körülmények között helyezzék el, egyszerűen lefizeti az orvost. Ez általában olyan osztályokon fordul elő, ahol hosszúak a várólisták. Ahhoz, hogy valaki bejusson a szemészeti osztályra, hónapokig kell várakoznia. Ha soron kívül akar bejutni, fizetnie kell.

Még egy sajátos formula is kialakult a kenőpénz átadására. A beteg átadja a pénzt az orvosnak, és azt mondja: „Doktor úr, kérem nézze át a leleteimet!” Ha kevés a pénz, az orvos így szól: „Több vizsgálatra van szükség!” . Ha elégedett az összeggel: „Nos, így már sokkal jobb a helyzet!” Erre a kódolt szövegre valószínűleg azért van szükség, hogy ne legyen értelme diktafonra venni az esetet, és aztán megzsarolni az orvost, vagy értesíteni a rendőrséget.

Mostanában megjelentek a hivatalosan is fizetett szolgáltatások – az izotópos vizsgálatok, a fibrogasztroduodenoszkópia (ezt hívják úgy a betegek, hogy „belet nyelni”) vagy a komputer-tomográfia –, ezért elterjedt a pénztári fizetés megkerülése. Lehet közvetlenül az orvosnak fizetni, mert ez előnyös mind a beteg, mind az orvos számára. Az orvos több pénzhez jut, a betegnek meg kevesebbet kell fizetnie.

Előfordul, hogy az orvos egy olyan készítményt ajánl a betegnek, amelyet hivatalosan nem írtak fel neki. Persze az ilyen plusz gyógyszerek plusz pénzbe is kerülnek. A gyógyszer persze a kórházé, de a pénzt az orvos kapja közvetlenül. Ilyen esetben elég sok múlik az orvos személyes hozzáállásán. Kínálhat valóban nehezen beszerezhető és szükséges gyógyszert, de az is lehet, hogy valami raktáron maradt vitaminkészítményt ad el ritka külföldi gyógyszer gyanánt, amitől rosszabbul ugyan nem lesz a beteg, de jobban sem. A betegek hisznek az orvosnak, meg aztán nem is nagyon ismerik a gyógyszereket.

Olyan is van, hogy pénzért beteglapot készítenek olyan embereknek, akik be sem tették a lábukat a kórházba. Segíthetnek megúszni a katonaságot, felállítják a kért diagnózist.

A legnagyobb összegeket a főorvos, a főnővér és az osztályvezetők kapják. Az alacsonyabb beosztású orvosok értelemszerűen kevesebbet kapnak. Itt, akárcsak az egyetemen, sok múlik azon, ki hogy tud egyezkedni.

Sz. M., óraadó tanár egy Rosztov-na-Donu-i főiskolán, 40 éves:

A felsőoktatási rendszert úgy falja fel a sógor-komaság meg a családi összefonódások, mint a vasat a rozsdá. Ez az évtized reformjainak legszörnyűbb következménye. A főiskolákban csak az kap munkát, aki „valakinek a valakije” (rokon, ismerős vagy „hasznos ember”). A „főiskolai dámák” mind-mind különböző hivatalnokok feleségei vagy sze-

retői, vagy valamikor azok voltak. A tudományban dolgozók általában sikeresen bejuttatják az ilyen munkahelyekre a gyerekeiket is (máskor az ilyesmi cserealapon működik: mi felvesszük a ti gyerekeitek, ti meg a mieinket). A pályázatok, amelyeket a megüresedett főiskolai oktatói posztokra kiírnak, az aspiránsi felvételi vizsgák, vagy a kandidátusi védések – egy merő fikció. Nem félek kijelenteni, hogy a mai Oroszország felsőoktatási rendszere egy gennyes kelevény, amelyet valószínűleg csak az Oroszországnak nevezett földrajzi fogalommal együtt lehetne eltávolítani.

Végül pedig az utolsó interjú. M. J., 45 éves. Végzettsége szerint optikus mérnök. Több éve egy olyan iparvállalat igazgatója, amely évente több millió dolláros forgalmat bonyolít:

„Mostanában engem nem érint a korrupció, bár nem tagadom, hogy a mértéke elég nagy. Talán azért, mert a munkám során alaposan kiismertem, és egyszerűen, tudom, mit kell tennem, ha történik valami.” *(Miután hosszasan magyarázza, hogyan sikerült alkalmazkodnia a korrupcióhoz, váratlanul így szól:)* „A fiamat kénytelen voltam külföldre vitetni. De nem csak a katonaság miatt, hanem azért, hogy kiszakítsam ebből a környezetből, hogy ne igya betegre magát.” *(A végeredmény: a korrupcióval nincs semmi gond, de azért a gyereket mégsem lehet ebben a környezetben hagyni, utazzon csak el az országból.)*

A megkérdezettek vagy átlagemberek voltak, vagy az üzleti élet alsó vagy középső szintjén tevékenykedő szereplők. Az ő nyilatkozataik szomorú képet festenek: a hivatalnokok mohósága végtelen, legyen szó az oktatásról, az egészségügyről, vagy bármelyik munkahelyről. A korrupcióval leginkább sújtott területek között ott van az igazságszolgáltatás is. Ahogyan Mihail Paskin, a rendőrségi dolgozók szakszervezete koordinációs tanácsának elnöke tanúsítja, pénzért beosztást, rangot, kitüntetést is lehet venni. A rendőrségi vezetők anyagi gyarapodásának egyik forrása a beosztottaktól való pénzbehajtás (a posztoló rendőr a kerületi rendőrkapitánynak fizet, az pedig tovább, felfelé). A pénzt azoktól szerzik, akik az adott közigazgatási területen végeznek üzleti tevékenységet. „A rendőrség – tudósít M. Paskin – már régen kiszorította a helyükről azokat a banditákat, akik a kilencvenes években uralták a vidéket. Az üzlet nagyságától függően 5-10 ezer dollár sápot szoktak szedni. A prostituáltakat futtató stricik szintén fejenként 3-10 ezer dollár védelmi pénzt fizetnek. Egy másik pénzforrás – a bűncselekmények kezelése. Pénzért megindítják, pénzért megszüntetik az eljárást. Az eltussolás ára – huliganizmusért 2000 dollár, egy komolyabb üzletember elleni elkövetett bűncselekményért akár 1,5 millió dollár is lehet. Menjen el a Petrovkára, nézze meg, milyen autók parkolnak ott. A Landrover Sport-tal, ami kb. 160 000 dollárba kerül, a körzeti rendőrpáncsnok jár. Persze, ő azt csak kölcsönkapta, a kocsit a testvére nevére van.”⁸⁴

A korrupció bomlasztó hatása a hadseregben is érződik, veszélybe sodorva mind az ország védőinek, mind a védendő polgároknak az életét. Erre végtelen számú példát hozhatnánk. Álljon itt csak egy.

Lezárt az elsődleges nyomozati szakasz az Oroszország Honvédelmi Minisztériuma Rakétatüzérségi Főparancsnokságának egykori vezetője ellen folytatott büntetőeljárásban, aki abba a bizottságba, amely a golyóálló mellények beszerzéséről döntött – és később egyöntetűen megszavazta, hogy ne minden golyóálló mellényt teszteljenek éleslőszerrel, hanem csak minden ötödiket –, „elfelejtett” szakértőket is delegálni. Ennek eredményeképpen a fegyveres erők több mint 14 ezer golyóálló mellényt vásároltak emelt áron, több mint 200 millió rubelért. Ebből a pénzből a volt főparancsnok személyesen 93 millió rubellel károsította meg az államot, mely összeget bizonyos cégeket közbeiktatva személyes bankszámlákra irányítottak. A hatósági szakértők kimutatták, hogy a gyártás során az orosz alapanyagot olcsóbb, és a követelményeknek nem megfelelő import anyagra cserélték, s a pályázatban megjelölt 25-30 réteg helyett csupán 22 rétegű mellényeket állítottak elő. A katonai állományban, azoknak is, akik az Észak-Kaukázusban állomásoztak, olyan golyóálló mellényeket szállítottak le, amelyek sem a golyók, sem a repeszek által okozott roncsolással szemben nem nyújtottak megfelelő védelmet.⁸⁵

Az amoralitás egyre terjed. Íme egy megdöbbentő eset: a katonai nyomozati szervek büntetőeljárást indítottak egy kiképzőtiszt ellen. Az illető két, Dél-Oszétiában elesett katona özvegyétől fejenként 400 ezer rubelt követelt annak fejében, hogy olyan dokumentumokkal lássa el őket, amelyekkel hozzájuthatnak a „Nemzeti jótékonyági alap” és a „Védelem” alapítvány által nyújtott anyagi segítséghez. Mire a büntetőeljárás megkezdődött, az egyik asszony már átadta neki azt a pénzt, melyet kompenzációképpen kapott a családfenntartó elvesztése után.⁸⁶

Mi következik az itt felsorolt egyedi „esetekből”? Az emberek totális kiszolgáltatottsága az orosz társadalomban, a szabadság és a jogok teljes eltiprása; az eredmény pedig, ahogyan az egyik interjúalany helyesen megfogalmazta: „Úgy élünk, mint a barmok.” De lehet, hogy csak a társadalom alsóbb rétegeiről van itt szó, ott, fent pedig minden rendben van?

Orosz közigazdászok állítása szerint hatalmas lendületet kapott a korporációs korrupció. A krízis által teremtett körülmények között Oroszországban különösen megnövekedett a mértéke. A menedzserek „egyezkedési hajlandósága” úgyszólván száz százalékos, a lényeg – az ár. Ami meglehetősen magas, tekintve, hogy bele kell számolni a rendőri szervek részeseését is. Az eredmény: a topmenedzserei réteg által elkövetett korrupciós bűncselekmények nem kerülnek napvilágra. A korrupció az állami felvásárlás nyomán is növekszik. A hivatalnokok nem tudnak olyan feltételeket szabni, amit a cégvezetők ne fogadnának el. A részesezés akár 40 százalék is lehet. A veszteségeket eltünteti

a meghamisított könyvelés. Mindenütt ez a hozzáállás terjed: kivenni a lehető legtöbb pénzt, és kijuttatni külföldre, vagy csak eldugdosni különböző zsebekbe.⁸⁷

A csúcson lévők között dívó korrupció mértékét nehéz megítélni. A Nemzeti korrupcióellenes bizottság elnöke, Kirill Kabanov szerint „minél magasabb a korrupcióban részt vevő beosztása és státusza, annál magasabb szinten vannak védelmezői is. Egyelőre valójában nem is találkoztam olyan ügygel, amelyben igazán magas beosztású hivatalnokok szerepelnek.”⁸⁸ Nos, közvetett adatokra is támaszkodhatunk. Borisz Jelcin, az Oroszországi Föderáció elnöke, a szövetségi parlamentnek küldött üzenetében még 1997-ben megállapította, hogy az országban a törvénytelen gyarapodás, a gazdasági bűnözés és a korrupció felvirágzásának legfőbb forrása az állami költségvetés megdézsmálása. Egy elgondolkodtató tény: a 2008-as év első felére az ország központi bankjának aranyalapja körülbelül 560 milliárd amerikai dollárt tett ki – és ennyire értékelték Oroszország száz leggazdagabb emberének vagyonát is. A putyini kormányzás kezdetén még csak hét valutamilliárdos volt az országban, a végén pedig már több mint száz.

Néhány szó arról, hogyan harcolunk a korrupció ellen

Rendelkezésükre állnak a Központ a Szervezett Bűnözés Tanulmányozására nevű szervezet internetes oldalán található információk.⁸⁹ Ez a központ a Távol-Keleti Egyetemen működik már több mint 15 éve, és a régió monitoringját végzi. A Központ adataiból kiderül, hogy az igazságszolgáltatás pallosa, legalábbis Vlagyivosztk városában, kicsorbult, és már nem sújt le senkire. A helyi hatalomnak ahhoz még van muníciója, hogy keresztes hadjáratot hirdessen, de magára a hadjáratra már nemigen jut.

Vlagyivosztk város Frunze városrészének bírósága elmarasztalta az agráripari szövetkezet gazdasági osztályának volt vezetőjét, Vlagyimir Knyizsnyikot, aki megbízatása idején versenytárgyalás nélkül, kedvezményes feltételekkel bocsátott egy magáncég rendelkezésére két jókora földterületet. Ez a város és a járás költségvetése számára 14 millió 767 ezer 200 rubel hiányt eredményezett. Hatásköri túllépésért és a 14 millió rubeles költségvetési kár okozásáért öt év szabadságvesztésre ítélték, a végrehajtást négy évre felfüggesztve. Primorszkj járás volt szenátora, Igor Ivanov, aki az ítélet szerint „maffia jellegű bűnszövetkezet egyik szervezője” volt, szerencsésen elkerülte, hogy lesújtson rá az igazságszolgáltatás, mivel még idejében elhagyta az országot. Hasonlóan sikerült megúszniuk a büntetést Szergej Peredrijnek, az ingatlankezelő vállalat volt elnökhelyettesének és a „Primteploenergo” volt vezetőjének, Szergej Vahnyinnak (ők annak a büntetőeljárásnak voltak a vádlottai, amely az ingatlankezelő számára felvásárolt tüzelőanyaggal kapcsolatos törvény-

sértő ügyetek miatt indult). Külföldre távozott Jurij Sztjepancsenko, a Primorszkij járás építkezéseiben vezető szerepet játszó képviselő, aki az állami javak elosztásáért felelős Igor Mescserjakov perében lett vádlott (utóbbi állami vagyonnal való spekulációval vádolják, több mint félmilliárd rubellel károsította meg az államot).

Vlagyivosztkok volt polgármesterei, Vlagyimir Nyikolajev és Jurij Kopilov, mindketten hatáskörtúllépést és több milliós gazdasági visszaéléseket követtek el, s mindketten felfüggesztett börtönbüntetést kaptak. Vlagyivosztkok lakásépítési alapjának vezetője, Alan Budajev, egy bűnszövetkezet tagjaként 151 millió 343 ezer 81 rubelt lopott a várostól. A megtorlás – négy év szabadságvesztés három évre felfüggesztve, még a pénzbüntetéstől is eltekintettek (pedig az ügyészség indítványozta, hogy hajtsák be a vádlottakon a valamivel több mint 150 millió rubelt). Ezelőtt meg ott volt Nyikolaj Arszanovnak, a vlagyivosztkoi városfejlesztési és városgazdálkodási hivatal vezetőjének az esete, akit felmentettek a 39 millió rubeles károkozás vádjá alól. Igaz, az eljárás során maga a hivatalnok bevallott 11 milliót, de a bíróság ezt sem vette figyelembe, nem rótták fel neki. Később az ügyet újratárgyalták, és bűnösnek találták Arszanovot, és – 11 millió helyett – nyolcvanezer rubel pénzbüntetést kapott, de „elévülés miatt” a bűnös büntetlenül távozhatott.

Borisz Gelcer, a szociális kérdések volt elnökhelyettese 17 millió rubelt lopott a járási költségvetésből. A bíróság először három év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte, azután megszánták szegényt, és fél évre csökkentették a büntetést. De a legszerencsésebb mégis Szergej Lomajev, Primorszkij járás volt főfelügyelője volt: már folyt ellene a szövetségi nyomozás, amikor úgy döntött, hogy egy, a korrupciós hivatalnokokat rettegésben tartó intézménynél – az oroszországi elnöki adminisztrációban fog ezentúl érvényesülni.⁹⁰

A felsorolt példákból kitűnik, hogy amikor ilyen „heves” harc folyik a korrupció ellen, a valóságos nagyságrendek mindig eltérnek a hivatalos statisztikák mutatóitól. Szakértők számításai szerint tízezer végrehajtott korrupciós bűncselekményre csupán hetvenöt bírósági ítélet jut, vagyis az ügyek kevesebb, mint egy százaléka ér így véget. Elég veszélyes ez a tendencia, hiszen, minél többen fogadnak el kenőpénzt körülöttünk, a többieknek annál kisebb a lelkiismeret-furdalása, ha ők is megteszik. Úgy tűnik, a Koreai Köztársaság volt elnöke, aki olyan korrupciós botrányba keveredett, melyben nem csak ő maga, de egész környezete is érintve volt, elsiette a dolgot – ő ugyanis öngyilkos lett, de előtte még ezt az üzenetet hagyta: „Túl sok embernek tartozom felelősséggel [...] Túl nagy, mérhetetlen a fájdalom, amit okoztam nekik [...]” Nem bírta elviselni a szégyent, és levette magát egy szikláról.

Nos, nem sok köze van a tényleges gyakorlatnak a napvilágra került korrupciós bűncselekmények mennyiségéhez, s még kevesebb az ilyen ügyekben elítéltek számához.

Erre a közgazdaságtudomány elméletei adhatnak magyarázatot.

Azzal, hogy miért növekedett meg a korrupció mértéke a rendszerváltáshoz vezető reformok idején, kiterjedt szakirodalom foglalkozik, amelyben egymástól igen eltérő jelenségeket is vizsgálnak. Ezt a kérdéskört már mi is érintettük, amikor arról írtunk, miért nem lehet az Oroszországban dívó megvesztegetésnek gátat vetni. Ugyanakkor úgy véljük, hogy a mai oroszországi korrupció jelenségének megértéséhez mindenképp annak az átalakulásnak a jellegét kell meghatároznunk, amely az országban lezajlott.

Az első, amit érdemes figyelmünk középpontjába állítani, hogy miként határozták meg az 1990-es évek történelmi pillanatának jellegét az akkor hatalomra került politikai erők. Ők ugyanis forradalomnak nevezték ezeket az eseményeket. Ez a tény döntő hatással volt a rendszerváltást kísérő átalakulások stratégiájának alakulására, mivel forradalmi helyzetben a legfőbb feladatok minden esetben:

- a hatalom megerősítése a hatalmat támogató társadalmi-politikai réteg megerősítésével;
- olyan anyagi források felkutatása a hatalomra került vezetők részéről, amelyek segítségével politikai pozícióikat megerősítik.

A tulajdonnal kapcsolatos tranzakciók és a korrupció a fent nevezett feladatok legfontosabb mechanizmusává válnak. Hadd idézzünk fel néhány sokatmondó kijelentést az oroszországi rendszerváltó reformok kidolgozóinak és bevezetőinek szájából. Vlagyimir Mau: *Gazdaság az átmeneti periódusban. Tanulmányok a posztkommunista Oroszország gazdaságpolitikájáról. 1991–1997* című művében például így ír: „Az a mechanizmus, amely a gyenge forradalmi hatalom túlélését biztosítja, az ingatlanvagyonnal kapcsolatos manipuláció. Minden forradalomban közös, hogy ideológiai paradigma alapozza meg a tulajdonviszonyok átalakítását egy bizonyos irányban. De ez a modell csak a végrehajtandó átalakítás általános kereteit szabja meg. A forradalmi kormány konkrét intézkedéseit azonban egészen más tényezők determinálják: a korrupcióval elegyített politikai célratörés.”⁹¹

Ezt a gondolatot viszi tovább Jegor Gajdar, A. Radigin: *A tulajdonreform Oroszországban: út a múltból a jövőbe* című könyvéhez írt előszavában: „Ha a piacgazdaság felé vezető úton nem lett volna elhúzva a mézesmadzag – a nomenklatúra által megszerezhető dollárok – aligha tudta volna az ország ezt az utat békésen, vérontás nélkül végigjárni.”⁹² Így tehát a tulajdonnal kapcsolatos manipulációkat és a korrupciót a kilencvenes évek elején Oroszországban hatalomra került erők úgy tekintik, mint a társadalmi-gazdasági rendszer transzformációjának legfontosabb eszközeit. S ha felidézünk emlékeinkben a nyolcvanas évek végének kiélezett vitáit arról, milyen szerepet játszhat az árnyékgazdaság és az árnyéktöke a rendszer egy lehetséges piaci reformfolyamatában, akkor

láthatjuk, hogy a rendszerváltás ideológiájában az árnyékszférának és a korrupciónak mint komponensnek a politikai célok elérésének érdekében hatalmas jelentőséget tulajdonítottak.

Így tehát a korrupció a társadalmi-gazdasági és politikai rendszer transzformációja során a rezsimet támogató társadalmi-politikai réteg, az új tulajdonosi osztály kialakulásának mechanizmusává vált. Erre egy klasszikus példa az árverések esete, amelyeken, sokak véleménye szerint a gazdaság politikailag jelentős ágazatainak újraelosztása zajlott azon társadalmi erők között, amelyek biztosítani tudták Borisz Jelcin győzelmét az 1996-os elnökválasztáson.

Emlékeztetnénk az olvasót arra, hogy e modellnek megfelelően az állami költségvetésnek hitelt kellett kapnia a kereskedelmi bankoktól, amelynek fedezetét a legsikeresebb vállalatok részvénytársaságjai alkották. A részvényekre, amelyek a fedezetet alkották, versenytárgyalást írtak ki. A győztes meghatározta a hitel összegét, amelynek kifizetésére a hitelezett kötelezte magát. A gyakorlatban mindez a következőképpen festett:

Az oroszországi kereskedelmi bankok konzorciuma – melyet az „Imperial”, „Inkombank”, „Oneszimbank”, „Fővárosi Takarékbank”, „Menatep” bankok és a „Nemzetközi Pénzügyi Vállalat” alkottak – nagy összegű előnyös privatizációs kölcsönt ajánlott az orosz szövetségi kormánynak, amely átmenetileg pótolta a költségvetésbe betervezett privatizációs bevételeket, azzal a feltétellel, hogy a legrentábilisabb orosz vállalatok részvénytársaságjainak kezelését a kormány átruhazza a konzorciumra.

Oroszország Pénzügyminisztériuma tizenkét szerződést kötött az árverések győzteseivel hitelszerződés kötésének jogára, melynek fedezetét szövetségi tulajdonban lévő részvények s az ezekkel való kereskedési jog képezte.

A számvevőszék 1995-ben, a privatizációs intézmények komplex ellenőrzése után az ilyen versenytárgyalások hatékonysága ellen, további lefolytatásuk beszüntetéséért emelt szót. Többek között azzal érvelt, hogy a szövetségi vagyon zálogba adása révén a büdzsé nagyjából annyi hitelhez jutott, amely egyenlő azoknak a nem lekötött betéteknek az összegével, melyeket a Pénzügyminisztérium a szövetségi költségvetésből ez idő alatt azokban a bankokban helyezett el, melyek később a versenytárgyalások győzteseivé váltak.

Ilyen nem lekötött betétek voltak a Pénzügyminisztérium által elhelyezve a következő bankokban:

- az AB „Imperial” bankban 80 millió amerikai dollár értékben, míg az általuk két hitelszerződésben biztosított hitel értéke 43,3 millió dollár;
- „Fővárosi Takarékbank”-ban 137,1 millió amerikai dollár, míg a biztosított hitel értéke 100,3 millió dollár;
- a „Menatep” bankban 120 millió dollár, míg a két szerződésben biztosított hitel 163,125 millió amerikai dollár volt.

A hitelszerződészek kötelezettségekre vonatkozó cikkelye alapján, amelyet az 1995. augusztus 31-i 889. számú elnöki rendelet megerősített, a hitelezett a szerződésben vállalt kötelezettségeket teljesítési év megjelölése nélkül a szövetségi költségvetésből volt köteles teljesíteni, ugyanakkor minden hitelszerződésben feltüntették, hogy a teljesítés az 1995-ös költségvetési év eszközeiből történik, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a részvények zálogba adása, vagyis a szövetségi vagyon ideiglenes használatba adása helyett a részvények szervezett kiárusítása folyt. Az államnak „hitelező” bankok, lehetőséget kaptak arra, hogy közvetlenül vagy megbízottaikon keresztül tulajdonosaivá váljanak az állami vállalatok zálogba adott részvénycsomagjainak. Eközben a pénz, amelyből a bankok „hiteleztek”, valójában az államé volt.

Naivitás volna azt gondolni, hogy a „verseny tárgyalás” kifejezés valamilyen valódi alkuhelyzetet takart. A valóságban egyszerű részvényeladás történt egy előre kiválasztott vevőnek. Ily módon a verseny tárgyalásokat nyugodtan besorolhatjuk a korrupciós ügyletek klasszikus példái közé.

A privatizáció jellege, mértéke és radikális volta döntő módon befolyásolták az életszínvonal alakulását és az állami bevételek eloszlását a lakosság körében, ez pedig jelentősen megnövelte a társadalmi rétegek közti különbségeket. Hatással volt ez a társadalom morális légkörére is. Egyet kell értenünk az ismert francia közgazdással, Wladimir Andreffel, aki ekkoriban a következőket írta: „A gazdaság minden szereplője előbb-utóbb opportunistá módos⁹³ reagált a privatizáció folyamatára, s a törvényeket és a normákat megkerülve, gondolkodás nélkül felhasznált minden joghézagot arra, hogy veszteségeit minimalizálja vagy más gazdasági szereplőkre hárítsa, így felhasználva azokat a piacra való kilépésért folyó harcban.”⁹⁴ A konkurencia legyőzésének eszközeiként az egoista viselkedés és a megtévesztés megnövelték a piaci tranzakciók veszteségeinek összegét, s ezek terhei az üzlet meghatározott szereplőire hárultak.⁹⁵

Ahhoz, hogy felismerjük a kapcsolatot a privatizáció orosz modellje és a társadalom erkölcsi leépülése között, figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy – szociológusok megállapítása szerint – az orosz kollektív tudatban nem szerepel a magántulajdon fogalma annak „vegytisztá” formájában, s nem különbözteti el a tulajdont a társadalomtörténeti, gazdasági és lélektani kontextustól, amelyben az megjelenik. Másképpen fogalmazva, az oroszok számára a tulajdon, ha nem is mindig, de az esetek nagy részében egyenlő a tulajdonnal, amelyhez hozzáadódnak birtoklásának körülményei is. Ráadásul ezek a körülmények nem elsősorban jogi, sokkal inkább morális minősítést kapnak. Például, az orosz kultúra és mentalitás elidegeníthetetlen részét képezi az az elképzelés, hogy a tulajdonhoz való jog megszerzése elsősorban a munkához kötődik, mely általános értékeket és javakat teremt. Csak az ilyen becsületes munka tekinthető a tulajdon „igazságos” forrásának.⁹⁶

Az oroszok ragaszkodása a „munka becsületéhez” láthatóan nincs összhangban azzal, ahogyan a jelenlegi gyakorlatot értékeli. Ahogyan a Komplex Társadalomtudományi Kutatások Intézetének felmérése mutatja, „állampolgáraink egyáltalán nincsenek meggyőződve arról, hogy a tulajdon valamilyen formában ellenszolgáltatás az egyén személyes fáradásaiért, és hogy jelenleg nálunk azok bírnak vele, akik valóban a legrátermettebbek és legszorgalmasabbak”.⁹⁷ A felmérés eredményeiből kiindulva, a lakosság nagyobbik fele bizonyos abban, hogy a becsületes munka a mai körülmények között nem vezethet sikerhez és jelentős anyagi jóléthez. Ők úgy gondolják, minden a szerencsén és a személyes kapcsolatokon múlik. Az a tény, hogy az orosz kollektív tudat számára a „munkáért tulajdont” modell uralkodik és számít legitimnek, azzal is jár, hogy legalábbis komoly kétségeik vannak afelől, hogy a tulajdon nagy részének elosztása jelenlegi tulajdonosai között legitimnek tekinthető-e?

Maga a jelenlegi tulajdonosi réteg, tekintetbe véve tőkeképességük megszerzésének gyakran „sajátos” útjait, szintén érzékeli saját legitimitásának hiányát, ez pedig azzal jár, hogy csökken a tartós befektetések iránti érdeklődése, érdekeltsége a cégek technikai modernizálásában. Az új tulajdonosi réteg képviselői kapitalista vállalkozókból zsírosodó élőskdökké válnak, olyan emberekké, akikre nem csak a hatalom képviselői, hanem a közönségek bűnözők is szívesen vadásznak.

A privatizáció eredményeképpen az ország a tulajdon permanens „átcsoportosításának” tanújává vált. Minden újonnan hatalomra jutó társadalmi csoportnak (az állam, a régió, az ágazat vagy az adott vállalat szintjén), ha birtokában van a régi tulajdonosok „számlatörténetének”, nem csak minden lehetősége, de minden alapja is megvan a tulajdon legális vagy informális újraelosztását kezdeményezni, és ezt aktívan fel is használja pozíciójának erősítése érdekében. A tulajdon permanens újraelosztása vált az országban zajló belpolitikai folyamatok lényegévé. S minden alkalommal a bennfentesek, a „lojális”, „hűséges” szereplők válnak ennek nyerteseivé. A korrupció rendszerjellegűt öltött.

A társadalmat „lefagyasztották” a rendszerváltás következményei. A Komplex Társadalomtudományi Kutatások Intézete szociológiai felmérések alapján fordított arányosságot mutatott ki a kilencvenes évek reformjai révén kialakult új társadalmi-gazdasági helyzethez való alkalmazkodás sikeressége és az olyan jellemvonások és viselkedési modellek, mint a törvénytisztelet, és a társadalmi nyilvánosság által elfogadott etikai, erkölcsi és jogi normákhoz való igazodás között. Kiderült, hogy a magasan fizetett, sikeres karriert befutott, gazdag orosz állampolgárokra jóval kevésbé jellemzőek a fent említett tulajdonságok, mint kevésbé tehető társaikra (főleg, ha az utóbbiak nem városi környezetben élnek).

„A tulajdon szerepe Oroszország lakosainak életében: feltételezések és valóság”⁹⁸ című kutatás keretében olyan adatokat kaptak a kutatók, melyek ismeretében új nézőpontból közelíthetjük meg ennek a szakadásnak a természetét. Arról a statisztikailag mérhető összefüggésről

van szó, amely a megkérdezetteknek a tulajdont illető világnézeti meggyőződése és aközött van, hogy milyen mértékben ragaszkodnak a törvényeknek és a morálnak megfelelő viselkedéshez. „Azoknak a tudati és viselkedési formáknak a hordozói, akiket – mivel ezek felelnek meg leginkább a liberális, piaci elveknek – a legmodernebbeknek szoktunk tartani, a normatív előrejelzések ellenére nem a legmagasabb, hanem a legalacsonyabb társadalmi felelősségtudatról tettek tanúbizonyságot, s a többieknél kevésbé hajlandók tiszteletben tartani a civilizált társadalmi rend erkölcsi és jogi alapjait.”⁹⁹ Így tehát, ha a magántulajdon ellenzőinek körében a lopott javak megszerzését 85-90 százalék teljesen elfogadhatatlannak tartja, addig a „modern emberek” körében ez az arány 77 százalékra csökken. Az adózás elmulasztását az előbbiek közül 84-86 százalék, az utóbbiak 61 százaléka ítéli el. De a legelrettentőbbek azok a számok, amelyek a megvesztegetés jelenségének megítélését mutatják. Ezt a „konzervatívok” 72-77 százalékos meggyőző többséggel elfogadhatatlannak nyilvánították. De a társadalom „modernizált” rétege ebben is kész a radikális liberalizációra: a válaszadók e csoportjában csak 44 százalék ítélte el határozottan a megvesztegetést, tehát kevesebb, mint a csoport fele. Tendenciának tekinthető minden uralkodó társadalmi réteg esetében érdekeknek a törvényi keretek és előírások megkerülésével elért érvényesítése.

A rendszerváltás és a korrupciós modellek ezzel járó kiterjedt használatának következményeképpen olyan gazdasági és politikai elitünk lett, amely a lakosság szemében nem rendelkezik a szükséges legitimitással, ez pedig a társadalom fokozódó dezintegrációjához, a társadalmi közöny növekedéséhez és ahhoz vezet, hogy az ország elveszíti a modernizációs kitéréshez szükséges társadalmi energiát.

Az a hatalom, amely korrupciós modelleknek köszönheti felemelkedését, aligha fog komolyan harcolni önmaga ellen. Csupán imitálni fogja a harcot, semmi több. S még azt is csak addig a mértékig, amíg akár ez az imitáció is nem válik számára veszélyessé. Ezért a korrupció problémája egyre inkább átnő majd a hatalom, és a hatalom lényegének problémájába.

A korrupció a kormányzás rossz hatásfokának indikátora. S amikor arról beszélünk, hogy átmeneti időszakokban megnövekedik a korrupció, valójában azt értjük ezalatt, hogy az intézmények transzformációja hatékonyságuk csökkenésével jár együtt. Az, hogy a rendszerváltás során a nyugati intézményrendszer is átvételre kerül, inkább kivétel, mint szabály volt a posztoszocialista világban. Pozitív példákat csak olyan intézmények esetében találunk, amelyek, mivel fejlett piacgazdaságok gazdasági hálózataitól függenek, kénytelenek voltak átvenni ezek kulturális és értékrendszerét is, például annak érdekében, hogy az Európai Unió teljes jogú tagjává váljanak. Ha figyelmesen áttekintjük a fejlett nyugati országok példáját, látni fogjuk, hogy az intézmények itt nem valamiféle projekt keretében alakultak ki, hanem természetes fejlődés eredményeképpen.

Ennek megfelelően az intézmények nem formális normákkal szabályozott zárt objektumokként jöttek létre. Miközben fejlődtek, kapcsolódtak a többi intézményhez, s kialakult az őket körülvevő számos nem hivatalos társadalmi gyakorlat, tradíció, a társadalmi tudat sajátosságai stb. Ezáltal a konkrét intézmény hatékonyságát nem csak és nem elsősorban annak formális intézményi arculata határozta meg, hanem a róla leágazó számtalan egyéb tényező összessége. Az intézmények átültetésének orosz gyakorlata a rendszerváltás során ignorálta az intézményeknek és környezetüknek természetes fejlődését.

Csakugyan az a tendencia érvényesül itt, hogy minden uralkodó társadalmi réteg igyekszik érdekeit a törvényi keretek és előírások megkezdésével érvényesíteni. Sőt, ez egyre inkább mindennapos gyakorlattá válik. Ugyanakkor a cégeknél kimutathatóan növekszik a dolgozók kiszolgáltatottsága a munkaadóknak. Megfigyelhető tendencia az ellenőrző szervek és az ágazatvezető korporációk összefonódása egy „egységes lobbyszervezetben”, államkapitalista alapon, és az állami intézmények formális „privatizációja”, és az az átalakulás, melynek során a klientúra-alapon szerveződő, a magánkézben lévő és a korporációs érdekeltségek egyesülve egyetlen tényleges hatalmat képeznek.

Mi a végeredmény?

A hatalom válsága, morális leépülése – ez az, ami ellen most harcolnunk kell, ezt kell most legyőznünk. A hatalom a jecini időktől kezdve nem védi az embereket, hanem önmaga ellentétébe fordulva felfalja a társadalmat, szándékosan távol tartja a népet a kisebb és nagyobb társadalmi kérdések megoldásában való részvételtől. A hatalom sok tekintetben nem hajlandó elsődleges feladatainak ellátására, és egyre határozottabban degradálódik.

Hogyan vehetjük fel ez ellen a harcot?

Az elméleti munkákban gyakran olvashatunk arról, hogy a vállalkozók eredendően abban érdekeltek, hogy megszegjék a törvényeket. Ugyanakkor a megkérdezettek között olyanok is voltak, akik kijelentették: „Nekem úgy tűnik, hogy a korrupció ellen folytatott harc fő eszköze a törvények rendíthetetlen betartása.” (E. V. 40 éves, végzettsége szerint bölcsész. Két bankban dolgozik gazdasági munkatársként, a második bankot arra az eshetőségre hozták létre, ha az első csődbe menne.)

K. N., moszkvai férfi, szakértő egy ingatlanügynökségnél, 38 éves:

Harcolni a korrupció ellen... Nos, nem is tudom. Ahhoz, hogy ne csak a szokásos kampány legyen belőle, az kellene, hogy a társadalom minden rétege ezt akarja, és ebben legyen érdekelt. Ehhez idő kell, talán két-három nemzedéknyi. Két eset lehet: vagy már annyira elege lesz belőle mindenkinek, hogy képtelen lesz tovább túrni, vagy pedig a

társadalmi jólét növekedésével a kultúra és az erkölcs is felemelkedik. A gazdag országok szellemileg jobban fel vannak készülve erre a harcra. Ahol nyomor van, nincs kire támaszkodni – mindenképpen esélytelen az ügy.

I. P., 30 éves férfi, Ivanov város egyik főiskoláján dolgozik:

Az alsóbb szinteken, amilyen a felsőoktatás, vagy a kórházak, szerintem a fizetések felemelésével lehet harcolni. A tanár vagy az orvos nem a saját rossz természete miatt keveredik korrupcióba, hanem a kilátástalan helyzete miatt. Végül is, ők azért járnak munkába, hogy tanítsanak és gyógyítsanak, nem pedig azért, hogy harácsoljanak. A hivatalnokokkal már más a helyzet. Túl sokan vannak közöttük, akik eleve azért akarnak a hatalomnak dolgozni, hogy lophassanak, nincsenek elveik, ideáljaik, programjuk. Itt, azt hiszem, csak egy nemzedékváltás segíthet, vagy az, ha megváltozik a közvélemény a korrupcióval kapcsolatban. Most már annyira hozzászoktak az emberek ahhoz, hogy a társadalom korrump, hogy jószerével csak a látszat kedvéért háborognak. Valójában a lelke mélyén a többség úgy gondolja, ez a dolgok rendje, mindig is így lesz, egy hivatalnok másképp nem is működik. Ezért annyi a reakció a sajtóban olvasható leleplező cikkekre is – mindenki hüledezik egy kicsit, aztán elhallgat. Majd, ha valóban elhiszik, hogy a korrupció nem szabály, hanem szegyenletes kivétel, talán valami megváltozik.

Jegyzetek

¹ Аннан, К.: Мировое сообщество эры интернационализма. *Независимая газета*, 1999. december 31.

² *Бизнес*, 2000. április 3.

³ Уо.

⁴ Уо.

⁵ Lásd: Богуц, Г.И.: *Коррупция и международное сотрудничество в борьбе с ней*. (Jogtudományi kandidátusi disszertáció), Moszkva, 2004.

⁶ Тюменев, А. И.: *Государственное хозяйство древнего Шумера*. Moszkva – Leningrád, 1956.

⁷ Arisztotelész: *Politika*.

⁸ Уо.

⁹ Thomas Hobbes: *Leviathan*.

¹⁰ *Political Corruption – A Handbook*. Szerk.: A. J. Heidenmeier, V. T. Le Vine. New Brunswick, N.Y., Oxford, 1989.

¹¹ *Латинско-русский словарь* (szerk.: И. Х. Дворецкого). Moszkva, Русский язык, 1976.

¹² Мишин, Г. К.: *Коррупция: понятие, сущность, меры ограничения*. Moszkva, 1991.

¹³ Friedrich, Carl J.: *Corruption Concerns in Historical Perspective*, in: *Political Corruption. – A Handbook*. New Jersey, 1989.

¹⁴ Уо.

¹⁵ Гевелинг, Л. В.: *Клеткокрация. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти.* Moszkva, 2001.

¹⁶ Клямкин, И., Тимофеев, Л.: *Теневой образ жизни. Социологический автопортрет постсоциалистического общества.* 2000.

¹⁷ Баранов, В. М.: *Теневое право.* Nyizsnij-Novgorod, 2002.

¹⁸ Уо.

¹⁹ Наумов, А. В.: Ответственность за коррупционные преступления по законодательству европейских стран, in: *Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы* (szerk.: В. В. Лунеева). Moszkva, 2001.

²⁰ Кирпичников, А. И.: *Взятка и коррупция в России.* Szentpétervár, 1997.

²¹ A korrupció első közgazdasági jellegű vizsgálatai között voltak Susan Rose-Askerman kutatásai: *Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы.* Moszkva, 2003.; lásd még I. Sihata: Взятка как рента за монопольное положение чиновников, *Чистые руки*, 1999. № 1; valamint Mauro, P.: *Why Worry about Corruption?* Washington D.C., 1997.

²² Роуз-Аккерман, С.: *Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы.* Moszkva, 2003.

²³ Епифанова, Н.: Исследование коррупции на основе методов экономической теории, *Вопросы экономики*, № 1, 2007. 36.

²⁴ Барсукова, С. Ю.: Коррупция: научные дебаты и российская реальность, *Общественные науки и современность*, № 5, 2008.

²⁵ Левин, М., Сатаров, Г.: Явление коррупции в России. Победить это зло сложно, но бороться можно, *Независимая газета*, 1997. október 2.

²⁶ *Political Corruption.* – *A Handbook.* Szerk.: A. J. Heidenmeier, V. T. Le Vine. New Brunswick, Oxford, 1989.

²⁷ Лунеев, В. В.: Коррупция, ученная и фактическая, *Государство и право*, № 8. 1996.

²⁸ Simon, D., Eitzen, D.: *Elite Deviance.* Boston etc.: Allyn and Bacon, 1990. XII., 9–10.

²⁹ Friedrich, C. J.: *The Pathology of Politics: Violence, Betrayal, Corruption, Secrecy, and Propaganda.* New York, Harper & Row, 1972. 482.

³⁰ Бондаренко, И. А.: *Коррупция: экономический анализ на региональном уровне.* Szentpétervár, Петрополис, 2001. 23.

³¹ Мизес, Л.: *Человеческая деятельность.* Moszkva, 2000. 689.

³² Олсон, М.: *Возвышение и упадок народов: Экономический рост, стагфляция, социальный склероз.* Новосибирск, ЭКОР, 1998. 401.

³³ Тимофеев, Л.М.: *Институциональная коррупция: Очерки теории.* Moszkva, 2000.

³⁴ Уо.

³⁵ Уо.

³⁶ Leff, N.: Economic Development through Bureaucratic Corruption, *American Behavioral Scientist*, 1964. Vol. 8, No 3. 8–14.

³⁷ Mendez, F., Sepulveda, F.: Corruption, Growth and Political regimes: Cross-country Evidence, *European Journal of Political Economy*, 2006. Vol. 22, No. 1. 84. Szatarov és Levin úgy látják, hogy a korrupció afféle „kenőanyagként” kompenzálni képes az állami adminisztráció hiányosságait, segíthet a piaci viszonyok bevezetésében, megtisztíthatja a piacot, illetve szerepet kaphat annak szabályozásában is.

³⁸ Епифанова, Н.: Исследование коррупции на основе методов экономической теории...

³⁹ Andrei Schleifer és Robert Vishny szerint a megvesztegetéseket két csoportra oszthatjuk: „tolvajlás nélküli”, amikor a megvesztegetés beleépül a legális tranzakció költségeibe, illetve „tolvajlással” társuló megvesztegetés, amikor a korrupció által megtakarított összeg egy része a bürokrata zsebébe vándorol.

⁴⁰ Uo. 43.

⁴¹ Mauro, P.: Corruption and Growth, *Quarterly journal of economics*, 1995. Vol. 110. (augusztus), 681–712; Mauro, P.: The Effect of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditures: a Cross-Country Analysis, *Corruption in the global Economy*, Elliot, K. A. (Washington: Institute for International Economics).

⁴² Tanzi, V., Davoodi, H.: Corruption, public investment and growth, *IMF, Working Paper*, WP/97/139 (1997 október).

⁴³ Susan Rose-Ackerman: *Corruption and Government: Causes, consequences, and reform*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

⁴⁴ Хеллман, Дж., Кауфман, Д.: Преодоление проблемы узурпации государства в странах с переходной экономикой, *Финансы & Развитие*, Сентябрь 2001. 31–35.

⁴⁵ Галицкий, Е., Левин, М.: Коррупционные взаимоотношения бизнеса и власти, *Вопросы экономики*, 2007. № 1. 19–32.

⁴⁶ Нестик, Т.А.: Коррупция и культура, *Экономическая теория преступлений и наказаний*, № 4/2. (<http://corruption.rshu.ru/magazine/4-2/n4-05.html>)

⁴⁷ Георгий Сатаров: Россия во мзде, *Новая газета*, 2–8. 2000. Nem szabad harcolni e „progresszív” jelenséggel szemben, hívta fel a figyelmemet az *Izvesztija* vezércikke, amely a „Korrupció jó dolog” címet viselte. A magukat meg nem nevező szerzők így érveltek: „[...] a korrupció nélkül az orosz állam összedőlné: egyetlen gyakorlati lépésre sem lenne képes, az üzleti világban egyetlen adásvételre sem kerülhetne sor, az állampolgárok egyetlen hétköznapi problémát sem tudnának megoldani. Szükséges lenne végre már megértenünk, hogy a korrupció – a mindenünk. Hogy a korrupció – jó dolog. Számos, a témával foglalkozó tudós is azt hangoztatja, hogy a korrupció nagyon is megfelelő piaci módszer a problémák megoldására, a verseny igazgatásának civilizált, fegyvertelen formája [...] A korrupció – piaci. A jelentése – a fejlődés [...]”

⁴⁸ Барсукова, С.: Коррупция: научные дебаты и российская реальность, *Общественные науки и современность*, 2008. № 5. 38.

⁴⁹ Idézi: *Экономические и социальные проблемы России. Вып. II. Социально-экономические аспекты коррупции*. 59.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 39.

⁵² Барсукова, С.: Коррупция: научные дебаты и российская реальность, *Общественные науки и современность*, 2008. № 5. 39.

⁵³ W. Michael Reisman: *Folded Lies: Bribery, Crusades, and Reforms*. Free Press, 1979.

⁵⁴ Радаев, В.: *Формирование новых российских рынков*. Moszkva, 1998. 161–168.

⁵⁵ Кузьминов, Я. И.: *Тезисы о коррупции*. ГУ-ВШЭ. Moszkva, 1999. 8–12.

⁵⁶ Косалс, Л.: Центр реформ – микроуровень, *Независимая газета*. 2000. január. 8.

⁵⁷ Яковлев, А.: Добро пожаловать в постпереходную экономику! *Вопросы экономики*. 2000. № 2. 139.

⁵⁸ Галицкий, Е., Левин, М.: Коррупционные взаимоотношения бизнеса и власти, *Вопросы экономики*, 2007. № 1. 32.

⁵⁹ Радыгин, А., Сидоров, И.: Российская корпоративная экономика: сто лет одиночества / *Вопросы экономики*. 2000. № 5. 56.

⁶⁰ Idézi: Нестик, Т. А.: Коррупция и культура, *Экономическая теория преступлений и наказания*, № 4/2

⁶¹ Мертон, Р.: Социальная структура и аномия. Социология преступности. Moskva, 1966. 299-313.

⁶² Idézi: Жилина, И. Ю., Иванова, Н. Н.: Экономика коррупции. Экономические и социальные проблемы России. Вып. II. Социально-экономические проблемы коррупции. Moskva, ИНИОН, 1998. 53.

⁶³ Уо.

⁶⁴ Heidenheimer, A., Johnston, M., Le Vine, V. (szerk.): *Political Corruption: A Handbook*. New-Brunswick, 1989.

⁶⁵ Arunthanes, W., Tansuhaj, P., Lemak, D. J.: Cross-cultural Business Gift Giving. A New Conceptualization and Theoretical Framework, *International Marketing Review*. 1994. Vol. 11. 4. 46-47.

⁶⁶ Уо.

⁶⁷ Hall, E. T.: *The Silent Language*. Doubleday, New York, 1959.

⁶⁸ Idézi: Нестик, Т.А. :Коррупция и культура...

⁶⁹ Treisman, D.: *The Causes of Corruption: A Cross-National Study*. Unpublished manuscript, University of California, Los Angeles, 1999. június. Lásd még: Lambsdorff, J. G.: *Corruption in Empirical Research – A Review*. (Transparency International Working Paper.) November, 1999.

⁷⁰ Paldam, M.: *Corruption and Religion. Adding to the Economic Model*. (Kézirat.) Aarhus University, Dánia, 1999. szeptember.

⁷¹ Bővebben lásd: Голосенко, И. А.: Феномен «русской взятки»: очерки истории отечественной социологии чиновничества. (http://read.newlibrary.ru/read/golosenko_i_a/_page0/fenomen_russkoi_vzjatki_oчерk_istorii_otechestvennoi_sociologii_chin.html)

⁷² Берлин, П.: Русское взяточничество, как социально-историческое явление, *Современный мир*. 1910. № 8. 48

⁷³ Уо. 52.

⁷⁴ Уо. 48.

⁷⁵ Уо. 49.

⁷⁶ Карнович, Е.: *Замечательные богатства частных лиц в России*. СПб.: Тип. П.П. Сойкина. 1885.

⁷⁷ Уо. 52.

⁷⁸ Уо. 54.

⁷⁹ Берлин, П.: Русское взяточничество, как социально-историческое явление, *Современный мир*. 1910. № 8. 55

⁸⁰ Уо. 56.

⁸¹ Барсукова, С., op. cit. 40.

⁸² Уо. 41.

⁸³ Долгих, А.: Верховный суд назвал главных коррупционеров страны, *Новые известия*. 2009. május 28.

⁸⁴ Демченко, В.: Генеральская должность в Москве стоит миллион долларов. Интервью с лидером профсоюза милиционеров Михаилом Пашкиным, *Известия*, № 87, 2009.

⁸⁵ Шаров, А.: Коррупционеры украли танковый полк, *Российская газета* – Федеральный выпуск № 4803. 2008. december 2.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Долгих, А, *Новые известия*. 2009. május 27.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ www.crime.vl.ru

⁹⁰ Лобова, М.: Страху нет – один задор, *Дальневосточные ведомости*, 2009. május 27.

⁹¹ *Экономика переходного периода. Очерки экономической политики посткоммунистической России. 1991–1997.* ю – М., Институт экономических проблем переходного периода, 1998. 24.

⁹² Радыгин, А.: *Реформа собственности в России: на пути из прошлого в будущее*. Moszkva, 1994. 7.

⁹³ Az „opportunista viselkedés” egészen szélsőséges formákat ölthet, ha valamiféle szuperprofitról van szó. Egy a témára szakosodott hírelemző ügynökség adatai szerint az 1990-es évek elején üzleti tanulmányokat végzett gáz- és olajipari vezetők tíz százaléka lett merényletek áldozata.

⁹⁴ Андреев, В.: Постсоветская приватизация в свете теоремы Коуза (трансакционные издержки и управленческие затраты), *Вопросы экономики*. 2003. № 2. 123.

⁹⁵ Андреев, В.: Постсоветская приватизации в свете теоремы Коуза, *Вопросы экономики*. 2003. № 2. 123.

⁹⁶ Bővebben lásd: *Собственность в жизни россиян: домыслы и реальность*. – Moszkva, Институт комплексных социальных исследований, 2005. 104–105.

⁹⁷ Uo. 112.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ *Собственность в жизни россиян: домыслы и реальность*.... 41–42.

(Megjelenés alatt a *Novaja i novejsaja isztoria* c. folyóiratban.)

(Fordította: Iván Ildikó)